

DENUKLEARIZACE KAZACHSTÁNU PO ROCE 1991*

JAN ŠÍR

Abstract

The Denuclearization of Kazakhstan after 1991

In 1991 the Soviet Union collapsed, with Russia and three other post-Soviet republics having inherited vast nuclear weapons arsenals deployed on their territories. This brought about an entirely new set of security risks, posing a challenge to post-Cold War global nonproliferation efforts. This study examines the beginnings of the foreign and security policy of post-Soviet Kazakhstan after independence. Key aspects of this policy are exemplified through the shaping of attitudes of this new Central Asian republic towards the Soviet Union's deadly nuclear weapons legacy.

Keywords: Kazakhstan, nuclear weapons, nuclear renunciation, nuclear nonproliferation, arms control and disarmament, START treaty

Konec studené války znamenal ve vývoji mezinárodních vztahů důležitý mezník. Zánik po desetiletí více či méně stabilního bipolárního uspořádání s sebou přinesl zásadní změny mezinárodního prostředí; roz-

* Předložený text je výstupem výzkumného záměru č. MSM0021620841, jehož nositelem je Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. Autor děkuje společnosti „Open Society Archives“, Budapest, za poskytnutí výzkumného grantu na disertační projekt k problematice jaderné renunziace v postsovětských zemích, jehož část představuje tato studie. Dřívější studijní cesta autora do Kazachstánu, zaměřená na shromažďování heuristické základny pro tuto studii, byla uskutečněna s laskavou podporou individuálního grantu nadace „The Nippon Foundation“, Tokyo, poskytnutého v rámci programu „SYLFF“. Teze příspěvku byly předneseny na konferenci Institutu mezinárodních studií FSV UK „Problém loajality – průřezy časem a prostorem“ ve dnech 27. a 28. listopadu 2008 v Praze.

pad východního bloku, završený zhroucením Sovětského svazu v roce 1991, dokonale otřásl geopolitickou mapou světa. S pádem sovětského impéria se sice Západ zbavil obávaného expanzivního rivala, jehož velmocenské ambice představovaly dlouho největší výzvu pro svobodný svět. Na místě jednoho tradičního, jasně identifikovatelného protivníka nicméně vyvstala řada nových, často skrytých bezpečnostních hrozeb a rizik. Terorismus, regionální konflikty, šíření zbraní hromadného ničení a prostředků jejich dopravy na cíl jsou pouze nejvýraznější z fenoménů, které charakterizují globální bezpečnostní prostředí po konci studené války.

Zhroucení jaderné supervelmoci stálo u zrodu tuctu nově nezávislých států, z toho na území čtyř zůstaly rozmístěny jaderné zbraně. Jakkoli se nejčernější scénáře operující s možností nekontrolované proliferace jaderných zbraní potažmo štěpného materiálu, know-how a technologií do třetích zemí jeví jako málo pravděpodobné, samotný rozpad Sovětského svazu s ohledem na přítomnost jaderných objektů na území více nástupnických států zpochybňoval věrohodnost zavedených bezpečnostních režimů. Vznik nové jaderné dispozice v prostoru bývalého Sovětského svazu mohl vytvořit nežádoucí precedent pro tzv. prahové státy, a tím i podkopat režim Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 v době před plánovanou revizní konferencí, jež měla rozhodnout o neomezeném prodloužení platnosti této klíčové mezinárodní smlouvy. Horizontální proliferace (dělení) jaderných zbraní mezi nově nezávislými státy by patrně vyžadovala rovněž renegociaci celého komplexu smluv a dohod v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení. Takový vývoj by nejspíše dále podlomil bezpečnost a stabilitu v těchto potenciálně krizových oblastech.

Zvláštní obavy v této souvislosti vzbuzovala zejména otázka jaderných zbraní, jež byly rozmístěny na území nově nezávislého Kazachstánu. Po rozpadu Sovětského svazu zdědil Kazachstán ohromný vojenský arzenál, sestávající z jaderných zbraní strategického i taktického určení. Pouze na raketových základnách v Deržavinsku (celinogradská oblast) a Žangiztobe (semipalatinská oblast) byly ukryty celkem 104 mezikontinentální balistické střely typu SS-18, z nichž každá mohla nést až deset samostatně naváděných bojových hlavic. Na vůbec největší sovětské základně dálkového letectva v Čaganu (semipalatinská oblast) bylo pak dislokováno na čtyřicet strategických bombardérů nejrůznějších modifikací typu Tu-95, které mohly nést celkem až 370 leteckých střel s plochou dra-

hou letu.¹ Denuklearizace Kazachstánu v období po rozpadu Sovětského svazu nebyla dosud v odborné literatuře, a to nejenom v českém prostředí, příliš zmapována. Následující stať si klade za cíl přiblížit samotné počátky zahraniční a bezpečnostní politiky Kazachstánu po roce 1991 na příkladě utváření přístupu této nové středoasijské republiky k jaderným zbráním.

Od sovětské republiky k nezávislému státu

V globálních vojensko-strategických plánech Moskvy připadala Kazachstánu důležitá role předpolí. V rámci sovětského jaderného programu fungoval především jako zásobárna uranové rudy, jako primární místo pro vypouštění balistických střel, jakož i střelnice pro testování jaderných zbraní. Smutnou připomínkou tohoto období zůstává dodnes zejména areál semipalatinské jaderné střelnice, prostor o ploše cca 18 tisíc kilometrů čtverečních rozléhající se na severovýchodě Kazachstánu ve vzdálenosti jen asi 130 kilometrů od stejnojmenného statisícového oblastního centra, kde bylo mezi lety 1949 a 1989 provedeno celkem 456 jaderných zkoušek, z toho 113 v atmosféře či na povrchu země.² Období čtyř desetiletí jaderných experimentů zanechalo na Kazachstánu nesmazatelné stopy. Země se potýká s následky zamoření životního prostředí radioaktivním spadem potažmo narušení ekologické rovnováhy ohromných prostranství na generace dopředu. Co víc, v nejhůře postižených oblastech si testy vybraly svou daň i na životech, zdraví a genofondu obyvatel.³ Vedle dramatického nárůstu

¹ *Nuclear Successor States of the Soviet Union: Status Report on Nuclear Weapons, Fissile Material, and Export Controls*, no. 5 (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, March 1998), 10. Vynikající dobový přehled sovětské jaderné infrastruktury viz *Jadernyje vooruženija i respublikanskij suverenitet*. O.A. Amirov, G.K. Lednev, A.A. Pikajev i dr. Otv. red. A.G. Arbatov. Vnešnepolitičeskaja asociacija, Centr po razoruženiju i strategičeskoj stabilnosti (Moskva: Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1992).

² Teprve v roce 1963, poté co se Sovětský svaz stal signatářem smlouvy o částečném zákazu jaderných zkoušek, byly testy přesunuty pod zem. Viz Murat Laumulin, „Nuclear Politics and the Future Security of Kazakhstan“, *The Nonproliferation Review* (zima 1994): 61–65.

³ Celkově bylo v intencích zákona o sociální ochraně občanů postižených v důsledku jaderných zkoušek na semipalatinské zkušební jaderné střelnici z roku 1992 uznáno za oběti radiace na 1,6 milionu osob. Viz International cooperation and coordination for the human and ecological rehabilitation and economic development of the Semipalatinsk region of Kazakhstan. Report of the Secretary-General. United Nations. General Assembly. A/53/424. Znění zákona viz Zakon Respubliki Kazachstan „O social'noj zaščite graždan, postradavšich vsledstvije jadernych ispytanij na Semipalatinskom ispytatel'nom jadernom poligone“, *Sovety Kazachstana*, 7. ledna 1993.

incidence onkologických onemocnění, těžkých neuropsychických poruch či nejrůznějších vývojových vad, přisuzovaných právě účinku dlouhodobého ozáření, se v oblasti registruje např. vůbec nejvyšší míra dětské úmrtnosti v zemích bývalého Sovětského svazu, syndrom selhání imunity, pro nějž se vžilo označení „semipalatinský AIDS“.⁴

Právě v tomto kontextu je třeba také vnímat probuzení občanských skupin v Kazachstánu v období perestrojky. V reakci na prosakující informace o úniku radiace, který byl v Semipalatinsku zaznamenán během regulérního pokusného jaderného výbuchu, bylo z iniciativy básníka Olžase Sulejmenova, stojícího v čele republikového svazu spisovatelů, na 28. února 1989 do metropole Alma-Aty svoláno protestní shromáždění. To dalo záhy vzniknout mírovému hnutí „Nevada-Semipalatinsk“. Hnutí, představující svéráznou kazašskou variaci na tzv. lidové fronty, jež mezitím vznikaly v evropských republikách Sovětského svazu, v průběhu následujících měsíců přerostlo ve vůbec nejmasovější společenskou organizaci v Kazachstánu. Mezi svými programovými cíli si vytyčovalo zejména uzavření semipalatinské střelnice, rekultivaci kontaminovaných území a v neposlední řadě také skoncování se zamlčováním informací o obětech radioaktivního ozáření jako předstupeň na cestě k úplnému zákazu jaderných zkoušek.⁵ Ač navenek vystupovalo jako loajální vůči sovětské moci, mělo výrazně národní podtext; sloužilo jako nástroj etno-politické konsolidace kazašského obyvatelstva, pohlížejícího na polygon jako na národní tragédii, jež byla Kazachstánu vnucena zvenčí. Specificky protijaderná orientace hnutí odrážela zpoždování rozvoje politických forem národní opozice, i v důsledku přetrvávajících represí republikových orgánů státní moci, obávajících se opakování masových nepokojů ze sklonku roku 1986.⁶

Vrcholem emancipačních snah Kazachstánu v období perestrojky se stalo přijetí Deklarace o státní suverenitě, vyhlášené Nejvyšším sovětem Kazašské SSR 25. října 1990. Třebaže byla výrazem spíše kopírování sovětské praxe a oproti obdobným aktům, jak byly mezitím přijaty ostatními sovětskými republikami, s nimiž se suverénní Kazachstán tímto dobrovol-

⁴ Oleg Bukharin, William Potter, „Kazakhstan – A Nuclear Profile“, *Jane's Intelligence Review* 6, č. 4 (duben 1994): 183–87.

⁵ Blíže k počátkům hnutí viz Peter Zheutlin, „Nevada, U.S.S.R“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 46, č. 2 (březen 1990): 10–12.

⁶ K postavení hnutí „Nevada“ v rámci politického uspořádání sovětského Kazachstánu viz Vitalij Ponomarev, *Obščestvennyje organizacii v Kazachstane i Kyrgyzstane (1987–1991) (opyt spravčnika)* (Alma-Ata: MP „Glagol“, 1991), 16–18.

ně sdružoval v rámci svazu, se vyznačovala jenom velice opatrnou dikcí (ze supremace národních aktů na území republiky tak např. byly vyňaty otázky postupované do kompetence svazu; svrchovanost kazašských státních orgánů uvnitř republiky a ve vnějších vztazích se měla pohybovat pouze „v mezích upravených svazovou smlouvou“; v oblasti bezpečnosti dokonce nepožadovala ani vytvoření vlastních ozbrojených sil), přesto vycházela vstříc převládajícím společenským náladám. V článku 10 citovaného dokumentu si jmenovitě Kazašská SSR nárokovala právo zakázat stavbu a pozastavit fungování jakýchkoli podniků a jiných objektů, které jsou zdrojem ekologického nebezpečí, výslovně přitom zakazujíc „zkoušky jaderných zbraní, budování a fungování zkušebních polygonů pro jiné druhy zbraní hromadného ničení“. Současně s tím si vyhrazovala také „právo na náhradu škod způsobených veřejnému zdraví, životnímu prostředí a ekonomice republiky působením svazových orgánů, jakož i činností jaderných a jiných polygonů a objektů vojensko-průmyslového komplexu“.⁷

Jako rozhodující zlom pro další směřování Kazachstánu se nicméně měl ukázat chod událostí v samotné Moskvě. Nezdařený srpnový puč ultrakonzervativních sil uvnitř celosvazové komunistické strany v roce 1991 znamenal v důsledku mocný stimul dezintegračních tendencí v Sovětském svazu. Jednotlivé republiky začaly vyhlášovat jedna po druhé nezávislost, ponechávající Sovětský svaz a jeho prezidenta Michaila Gorbačova svému osudu. V těchto podmínkách, symbolicky v den dvaatřicátého výročí exploze první sovětské jaderné bomby, vydal 29. srpna 1991 prezident Kazašské SSR Nursultan Nazarbajev zvláštní výnos o uzavření semipalatinské zkušební jaderné střelnice.⁸ Nedlouho poté Sověti sami 5. října 1991 v odpovědi na rozsáhlé americké odzbrojovací iniciativy oficiálně vyhlásili moratorium na další provádění jaderných zkoušek.⁹ Naplněním stěžejních cílů „Nevady“ tak byl mobilizační étos protijaderného hnutí v Kazachstánu do značné míry vyčerpán.

⁷ Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Kazachskoj SSR, *Kazachstanskaja pravda*, 28. října 1990.

⁸ Viz Ukaz Prezidenta Kazachskoj SSR „O zakrytii Semipalatinskogo ispytatel'nogo jadernogo poligona“, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 139. V návaznosti na uzavření střelnice předpokládal výnos dále přetvoření polygonu ve vědecko-výzkumné centrum, odškodnění obětí výbuchů z řad místního obyvatelstva, jakož i schválení programu sociálně-ekonomického rozvoje, zlepšení životních podmínek a lékařské péče obyvatel přilehlých oblastí.

⁹ Gorbačovova televizní odpověď na Bushovy jednostranné odzbrojovací kroky byla přetištěna v moskevském vládním deníku *Izvestija*, 7. října 1991.

K odpoutání Kazachstánu od celosvazového centra se republikové elity rozhodly teprve pod tíhou definitivního rozpadu Sovětského svazu. Dne 1. prosince 1991 se v Kazachstánu konaly mimořádné celonárodní volby hlavy státu. V nich podle očekávání zvítězil dosavadní držitel úřadu Nursultan Nazarbajev.¹⁰ V průběhu následujících dní pak republikový Nejvyšší sovět schválil novou národní legislativu včetně zákona o státním názvu, zbavující Kazachstán i nominálně sounáležitosti se Svazem sovětských socialistických republik.¹¹ Konečně 16. prosince 1991 čerstvě inaugurovaný staronový prezident, zvolený mezitím prvně již ve všelidovém hlasování, podepsal speciální ústavní zákon, jímž Republika Kazachstán, „uskutečňujíc mírumilovnou zahraniční politiku a hlásíc se k oddanosti principu nešíření jaderných zbraní a procesu odzbrojení“, slavnostně vyhlášovala státní nezávislost.¹² Středoasijský Kazachstán se tím, jako vůbec poslední republika bývalého Sovětského svazu, „katapultoval“ do éry nezávislé existence.¹³

Kazachstán a založení Společenství nezávislých států

Základní smluvní rámec pro podchycení nežádoucích důsledků zhroutení jaderné supervelmoci byl ustaven během prvních schůzek Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni na sklonku roku 1991. Ve dnech 7. a 8. prosince 1991 se na vládní dače ve Viskulách v bělověžském pralese uskutečnila památná schůzka nejvyšších představitelů Ruska, Běloruska a Ukrajiny Borise Jelcina, Stanislava Šuškeviče a Leonida Kravčuka. Tři slovanské republiky, z titulu spoluzakladatelů Sovětského svazu z roku 1922, zde oficiálně konstatovaly, že „Svaz sovětských socialistických republik jako subjekt mezinárodního práva a geopolitická realita přestává existovat“; na jeho místě oznámily vznik volně definova-

¹⁰ Jako jediný zaregistrovaný kandidát Nazarbajev obdržel, podle oficiálně zveřejněných výsledků, necelých 98,78 procent platných hlasů. Viz *RFE Daily Report*, 3. prosince 1991.

¹¹ K. V. Žigalov, B. K. Sultanov. *Pervyj Prezident Respubliki Kazachstan Nursultan Nazarbajev: Chronika dejatel'nosti. Očerki vnutrennej i vnešnej politiki (1. 12. 1991–31. 5. 1993)* (Almaty: Fond političeskich issledovanij „Kazachstan – XXI vek“, 1993), 7–16.

¹² Konstitucionnyj Zakon Respubliki Kazachstan „O gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazachstan“, *Vedomosti Verchovnogo soveta Kazachskoj SSR*, č. 51 (1991), částka 622.

¹³ Metafora vypůjčena z dnes již klasické stati Marthy Brill Olcottové „Central Asia's Catapult to Independence“, *Foreign Affairs* 71, č. 3 (léto 1992): 108–30.

ného Společenství nezávislých států.¹⁴ V uzavřené dohodě se mj. zavázaly „spolupracovat při zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti“, usilující přitom poněkud ambiciózně dokonce o „likvidaci všech jaderných zbraní a o všeobecné a úplné odzbrojení pod přísným mezinárodním dohledem“, a k tomu účelu také zachovat a udržovat pod sjednoceným velením „společný vojensko-strategický prostor včetně jednotné kontroly jaderných zbraní“.¹⁵ Podobná dohoda nicméně měla z kazašského pohledu jeden háček: celé akce se, navzdory neskrývanému přání, nezúčastnil nejvyšší představitel čtvrté republiky bývalého Sovětského svazu, na jejímž území zůstaly rozmístěny jaderné zbraně, Nursultan Nazarbajev.

O dva týdny později, 21. prosince 1991, byl proto na pozvání kazašské strany do republikové metropole Alma-Aty svolán opakovaný ustavující summit společenství, uspořádaný již za účasti zástupců všech nástupnických států. U příležitosti této schůzky pak dalších osm republik bývalého Sovětského svazu, včetně Kazachstánu, přistoupilo k bělověžské dohodě o založení Společenství nezávislých států v postavení zakládajících členů.¹⁶ Tímto způsobem bylo ve čtyřstranném formátu dosaženo zvláštního ujednání v podobě Dohody o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním, jež měla určovat hlavní zásady avizované společné jaderné politiky Ruska, Běloruska, Ukrajiny a Kazachstánu. V části týkající se nešíření se zde čtyři republiky zejména zavázaly, že nebudou nikomu předávat jaderné zbraně ani jiná jaderná výbušná zařízení či technologie ani kontrolu nad takovými výbušnými zařízeními, a to ani přímo ani nepřímo, stejně jako že nebudou nijak podporovat státy, které nedisponují jadernými zbraněmi, k výrobě či nabytí jaderných zbraní ani jiných takových zařízení jakož i kontroly nad takovými zbraněmi nebo zařízeními ve smyslu Smlouvy o nešíření jaderných zbraní z roku 1968, a sice s výhradou, že předchozí ustanovení nebrání přesunu jaderných zbraní z území Běloruska, Ukrajiny a Kazachstánu na území Ruské federace, aby tu byly zničeny. Účastnické

¹⁴ Soglašenije o sozdanii Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv, in *Vnešnjaja politika Rossii. Sbornik dokumentov. 1990–1992* (Moskva: Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii. Izd-vo Meždunarodnyje otnošenija, 1996), dok. č. 36.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Protokol k Soglašeniju o sozdanii Sodružestva nezavisimych gosudarstv, podpisannomu 8 dekabnja 1991 goda v g. Minske Respublikoj Belarus', Rossijskoj Federacijej (RSFSR), Ukrainoj, *Pravda* (Moskva), 23. prosince 1991. Viz také Alma-Atinskaja Deklaracija, Ibid.

státy dohody zároveň potvrdily svůj závazek, že nepoužijí jaderné zbraně jako první.¹⁷

Dohoda nicméně odrážela výlučný nárok Ruska na disponování sovětským jaderným arzenálem, a tomu odpovídal i její značně asymetrický charakter. V části definující mechanismus kontroly se čtyři republiky zejména shodly na tom, že do úplné likvidace jaderných zbraní na území Běloruska a Ukrajiny činí rozhodnutí o použití těchto zbraní po souhlasu hlav účastnických států dohody prezident RSFSR, a to na základě procedurálních pravidel, jež měla být vypracována společně čtyřmi účastnickými státy. Specifická sada práv a povinností se týkala i samotných odzbrojovacích závazků tří postsovětských republik. Bělorusko, Ukrajina a Kazachstán se zde totiž zavázaly, že k 1. červenci 1992 zajistí odsun taktických jaderných zbraní z území vlastních republik na centrální výrobní základny k demontáži pod společných dohledem. Bělorusko a Ukrajina se navíc zavázaly, že přistoupí k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderné strany.¹⁸

Ještě do konce roku byl v sídle koordinačních orgánů nového společenství v běloruském Minsku uspořádán následující regulérní summit. Obdobně jako předchozí schůzka na nejvyšší úrovni v Alma-Atě byl i tento minský summit 30. prosince 1991 věnován projednávání otázek armádní reformy. Budoucnost jaderných zbraní upravovala zejména dohoda jedenácti zemí společenství o strategických silách, mírně rozvádějící principy, jež byly zafixovány v závěrech almaatské schůzky. Účastnické země se zde mj. zavázaly, že v rámci vyplnění mezinárodních závazků bývalého Sovětského svazu budou provádět koordinovanou politiku v oblasti mezinárodní bezpečnosti, kontroly zbrojení a odzbrojení a k tomu účelu také bezodkladně vstoupí v jednání s cílem zajištění garancí a vypracování mechanismů realizace příslušných smluv a dohod. Dohoda současně uznávala nutnost sjednoceného velení strategických sil, jichž měly být jaderné síly součástí; odsouhlasený mechanismus kontroly jaderných zbraní pro případ jejich použití ze strany Ruska byl ale navíc rozšířen ještě o konzultace ostatních osmi hlav států společenství. Speciální ustanovení upravovalo postavení jaderných zbraní dislokovaných na území Běloruska a Ukrajiny; tyto zbraně měly být zlikvidovány, samotná likvidace měla probíhat za

¹⁷ Soglašenije o sovместnyh merach v otnošenii jadernogo oružija, *Pravda* (Moskva), 23. prosince 1991.

¹⁸ Ibid.

účasti Ruska, Běloruska a Ukrajiny a pod společným dohledem zemí společenství.¹⁹

Tímto způsobem dohody z Alma-Aty a Minsku určovaly pouze nejobecnější principy politiky nástupnických států ve vztahu k jaderným zbraním. Jejich přijetí bylo diktováno spíše snahou vystupovat jednotně navenek s cílem uklidnit světové společenství, i s ohledem na mezinárodní uznání, než doceněním veškerých technicistních detailů a nuancí; v tomto ohledu řešení řady citlivých aspektů spíše odkládaly.²⁰ Co víc, z rozboru práv a povinností jednotlivých stran dále vyplývalo poměrně anomální postavení Kazachstánu. Zvláštnost kazašské pozice, jak ji po návratu z almaatského summitu za ruskou stranu shrnoval pro tisk místopředseda vlády Gennadij Burbulis, měla spočívat v tom, že „na rozdíl od Ukrajiny a Běloruska, které potvrdily svůj záměr domáhat se nejaderného statusu, Kazachstán si na nějakou dobu ponechá na svém území strategické zbraně, předáváje řízení a kontrolu nad nimi Rusku“. S tím, že „[s]pecifikum je pouze v tomto. Vše ostatní [...] je společnou pozicí.“²¹ Jak se však ukázalo již v průběhu následujících týdnů, i tato společná pozice se měla dále třístit.

Počátky nezávislé bezpečnostní politiky Kazachstánu

Obdobně jako i v jiných sférách společenského života se proces formování bezpečnostní politiky v Kazachstánu oproti vývoji v evropských republikách bývalého Sovětského svazu vyznačoval fázovým posunem. Za pravděpodobně vůbec první krok k ustavení republikových bezpečnostních složek lze považovat vytvoření bezpečnostní rady při úřadu prezidenta republiky. Příslušný výnos o zřízení rady byl vydán teprve v reakci na krach srpnového puče v létě 1991.²² I přesto byly veškeré další kroky v tomto

¹⁹ Soglašenije meždu gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv po Strategičeskim silam, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 62.

²⁰ *Izvestija*, 2. ledna 1992. První rozbor dosažených ujednání viz Dunbar Lockwood, „Commonwealth Agrees on Unified Nuclear Command“, *Arms Control Today* 22, č. 1 (leden–únor 1992): 39, 50.

²¹ Redakčně upravený přepis tiskové konference Gennadije Burbulise, Sergeje Šachraje a Andreje Kozyreva v Moskvě 23. prosince 1991 byl přetištěn v nově spuštěném bulletinu ruského ministerstva zahraničí *Diplomatičeskij vestnik*, č. 1 (15. ledna 1992): 11–12.

²² *Kazachstanskaja pravda*, 24. srpna 1991.

směru na několik měsíců zmrazeny, a to až do vyhlášení nezávislosti na sklonku roku 1991, kdy byl při úřadu prezidenta zřízen jako poradní orgán pro otázky národní obrany, stále však bez výkonných pravomocí, státní výbor pro obranu.²³ Důvody naznačeného zpoždění je nutno hledat v prvé řadě v početním deficitu profesionálních kádrů z řad titulárního národa (není v této souvislosti bez zajímavosti, že za dobu existence Sovětského svazu se všehovšudy pouze třem Kazachům podařilo úspěšně absolvovat studium na vojenské akademii při generálním štábu v Moskvě), což kladlo zvýšené nároky na personální zabezpečení loajálních řídicích struktur. Nemenší roli sehrávala i postava samotné hlavy státu. Nursultan Nazarbajev, jenž za svoje dosazení do čela kazašské vlády v roce 1984 a posléze i komunistické strany vděčil v rozhodující míře právě zásahu Moskvy, patřil coby hlavní adept Michaila Gorbačova na post předsedy celosvazové rady ministrů dlouho mezi nejentuziastičtější zastánce ideje reformy Sovětského svazu. To ho předurčovalo k roli proponenta těsné integrace bývalých sovětských republik i po ztroskotání tzv. novo-ogarjovského procesu rozhovorů o uzavření nové svazové smlouvy v roce 1991.²⁴

Těmito faktory lze vysvětlit i zpoždění, které bylo možno pozorovat na příkladě postupu Kazachstánu při realizaci práva na vytvoření vlastní armády, jež bylo postsovětským republikám původně přiznáno v minské dohodě o ozbrojených silách a pohraničních vojscích z 30. prosince 1991. Přebírání armádních jednotek, k němuž jako první v podobě skládání přísah věrnosti počátkem nového roku sáhla Ukrajina, uvedlo do chodu proces masivních přesunů a personálních změn, které se jednoduše nemohly nedotknout poměrů na území ostatních postsovětských republik. Hned 10. ledna 1992 se proto pod vedením prezidenta Nazarbajeva uskutečnilo první zasedání bezpečnostní rady státu. To bylo věnováno vývoji situace v ozbrojených silách v Kazachstánu, zvláště pak otázce repatriace vojáků sloužících na území druhých republik. Nazarbajev zde po poradě v nejužším kruhu podepsal výnos o podřízení vojsk vnitra na území Kazachstánu republikové jurisdikci a dále pro účely ochrany ústavního pořádku také rozhodl o zřízení zvláštní prezidentské gardy. Na rozdíl od většiny svých

²³ *Izvestija*, 26. října 1991. K počátkům bezpečnostní politiky Kazachstánu viz Richard Woff, „Kazakhstan – National Defence and Security Forces“, *Jane's Intelligence Review* 5, č. 4 (duben 1993): 178–80.

²⁴ *Ibid.* Viz také Gregory Andrusz, „Kazakhstan – Political Perspectives and Military Prospects“, *Jane's Intelligence Review* 5, č. 4 (duben 1993): 174–77.

postsovětských kolegů nicméně odmítal převzít pravomoci vrchního velitele ozbrojených sil, motivuje svůj odpor v první řadě absencí koncepce budování ozbrojených sil.²⁵ Tuto pozici ve prospěch udržení společné armády, „i kdyby to měla být [armáda] pouze rusko-kazašská“, potvrdil i o čtyři dny později u příležitosti almaatské návštěvy vrchního velitele sjednocených ozbrojených sil maršála Jevgenije Šapošnikova, během níž byla odsouhlasena kompromisní formule vojenských přísah pro příslušníky strategických sil, jež nakonec našla odraz v závěrech pracovní schůzky hlav Společenství nezávislých států v Moskvě 16. ledna 1992.²⁶

Dne 14. února 1992 se v běloruském Minsku uskutečnil následující řádný summit Společenství nezávislých států, věnovaný i nadále převážně vojenským otázkám, avšak koncept udržení sjednocených ozbrojených sil mezitím dostal povážlivé trhliny. V uzavřené dohodě o statusu strategických sil se nástupnické státy v duchu úsloví „krok vpřed – dva kroky zpět“ ještě dokázaly shodnout na vymezení působnosti sjednoceného velení těchto sil na území jednotlivých republik. Konkrétní úprava souvisejících otázek jako třeba způsobu financování celého projektu, bez jejichž řešení nemůže asi žádná instituce efektivně plnit zadané funkce, ze strany zúčastněných zemí ale byla pro přetrvávající neshody odložena, jak se mělo ukázat, již na neurčito.²⁷ Kromě toho byla v Minsku podepsána také dohoda o silách obecného určení na přechodné období, jež měly tvořit zárodek uvažované společné konvenční armády. Mimo tyto struktury nicméně zůstávala již od samotného počátku Ukrajina a spolu s ní také Moldavsko a Ázerbájdžán; navíc i Bělorusko, omezující setrvání vlastní armády pod sjednoceným velením striktně na dobu dvou let, vázalo svou další účast v projektu na kladné vyjádření ze strany republikového parlamentu.²⁸

²⁵ *Kazachstanskaja pravda*, 11. ledna 1992.

²⁶ *Nezavisimaja gazeta*, 11. ledna 1992 a 15. ledna 1992. Soglašenije gosudarstv-učastnikov Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o Vojennoj prisjage v strategičeskich silach, *Sodružestvo*, č. 1 (1992): 32.

²⁷ Soglašenije meždu gosudarstvami-učastnikami Sodružestva Nezavisimych Gosudarstv o statuse Strategičeskich sil, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 116.

²⁸ Soglašenije meždu Respublikoj Armenija, Respublikoj Belarus', Respublikoj Kazachstan, Respublikoj Kyrgyzstan, Rossijskoj Federacijej, Respublikoj Tadžikistan, Turkmenistanom i Respublikoj Uzbekistan o Silach obščego naznačenija na perechodnyj period, *Sodružestvo*, č. 2 (1992), 55. Viz také *Krasnaja zvezda*, 18. února 1992. Souhrnně k výsledkům minského summitu viz Dunbar Lockwood: „Minsk Summit: CIS Military Disputes Continue“, *Arms Control Today* 22, č. 2 (březen 1992): 22, 29.

Vyloženě krachem pak skončily navazující mnohostranné rozhovory, jež měla pro změnu hostit Ukrajina. Dne 20. března 1992 se v Kyjevě uskutečnila další schůzka Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni. S ohledem na neústupný postoj hostitelské země otázka „reformy“ ozbrojených sil jako takové již nefigurovala vůbec na pořadu dne; namísto toho mohla být řeč nanejvýš o koordinaci kroků k jejich konečnému rozdělení. Rusko, Bělorusko, Arménie a čtyři středoasijské republiky včetně Kazachstánu zde sice uzavřely dohodu o sjednocených ozbrojených silách na přechodné období, v souladu s níž se společná armáda zemí Společenství nezávislých států měla definitivně skládat ze strategických sil, jež byly zřízeny prosincovou dohodou o strategických silách, a z konvenčních sil, jež byly zřízeny únorovou dohodou původně osmi republik o silách obecného určení na přechodné období.²⁹ Počet zemí, které byly v Kyjevě ochotny podepsat dohodu o statusu těchto sil, jež měla upravovat postavení uvažované společné konvenční armády na území jednotlivých republik, se vedle Ruska a Kazachstánu ale redukoval již na pouhé dvě.³⁰

K ustavení vlastní armády Kazachstán nakonec nesáhl dříve, než k názoru o nevyhnutelnosti takového kroku dospěla sama Moskva. Dne 7. května 1992 v reakci na nacionalizaci ozbrojených sil na území Ruské federace prezident Kazachstánu vydal výnos o transformaci státního výboru pro obranu, jímž bylo zřízeno republikové ministerstvo obrany. Do čela resortu byl jmenován dosavadní šéf výboru, povoláný do služby ze zaslouženého odpočinku zpět válečný veterán, „Hrdina Sovětského svazu“ za dobytí Reichstagu z roku 1945 generál-plukovník Sagadat Nurmagambetov.³¹ S jednodenním zpožděním pak ústřední kazašský tisk uveřejnil i Nazarbajevův výnos o samotném utvoření ozbrojených sil, stanovující tříměsíční lhůtu pro předání všech vojsk rozmístěných na území této středoasijské republiky, s výjimkou strategických sil společenství, vyzbrojených jadernými zbraněmi, pod republikovou jurisdikci.³² Vrchní velení ozbrojených sil

²⁹ Soglašenije ob Ob“jedinennyh vooružennyh silah na perechodnyj period, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 141.

³⁰ Soglašenije o statuse Sil obščego naznačenija Ob“jedinennyh vooružennyh sil na perechodnyj period, *Soudružestvo*, č. 4 (1992): 26. Viz také *Nezavisimaja gazeta*, 21. března 1992. Souhrnně k výsledkům kyjevského summitu viz Dunbar Lockwood: „Kiev Summit Leaves Key Military Issues Unresolved“, *Arms Control Today* 22, č. 3 (duben 1992): 14, 22.

³¹ Všechny příslušné výnosy byly přetištěny v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 8. května 1992.

³² Ukaz Prezidenta Respubliki Kazachstan „O sozdanii Vooružennyh Sil Respubliki Kazachstan“, *Kazachstanskaja pravda*, 9. května 1992.

na území republiky na dobu do přijetí příslušných normativních aktů přebíral na sebe tím samým výnosem osobně prezident Nazarbajev.³³ Koncept zachování „společného vojensko-strategického prostoru“ zemí bývalého Sovětského svazu se tím definitivně zhroutil.

Hledání postoje k jaderným zbraním

V těchto podmínkách probíhalo utváření postoje Kazachstánu ve vztahu k jaderným zbraním, poznamenané, obdobně jako v případě budování konvenčních ozbrojených sil, absencí jasné koncepce. Tato ve svojí podstatě nekonfrontační, vyčkávací pozice našla původně odraz již v dohodách z Alma-Aty a Minsku, když Kazachstán podpořil zachování dosavadního statu quo v podobě centralizované kontroly jaderných zbraní, aniž by na sebe, na rozdíl od Běloruska či Ukrajiny, vzal dodatečné závazky předurčující jejich další osud. Co však při pohledu zevnitř bylo dost možná výrazem pouhé bezradnosti či tápání, mohlo navenek budit dojem neupřímné dvojakosti, zavdávát k nejrůznějším podezřením a dohadům a jen přiživovat noční můry ze vzniku „islámské bomby“, a v konečném důsledku také podkopávat pozice státu na mezinárodní scéně. Hned druhý týden v lednu 1992 se vlivný republikánský senátor Larry Pressler, z jehož podnětu jen nedlouho předtím americký Kongres přesně z týchž důvodů zmrazil finanční pomoc Pákistánu, s poukazem na aktivizaci radikálního islámu v regionu vyslovil pro bezpodmínečné předání jaderných zbraní „středoaasijskými republikami bývalého Sovětského svazu“ do Ruské federace a pro případ, že navrhované spojení problému jaderného odzbrojení s otázkou poskytování mezinárodní asistence nepřinese kýžený efekt, otevřeně vyzval světové společenství, ať na tyto státy vyvine „nátlak“.³⁴ Současně s tím se v západním tisku začaly objevovat první nesmělé vlašťovky upozorňující na podezřelé navazování kontaktů nově nezávislého Kazachstánu se zeměmi Blízkého východu, zejména s Íránem,³⁵ čímž byla odstartována poměrně

³³ Ibid.

³⁴ *Izvestija*, 14. ledna 1992.

³⁵ Rozsáhle o kauze údajných jaderných obchodů mezi Kazachstánem a Íránem z ruských médií informovaly zejména vládní *Izvestija*, 17. ledna 1992, disponující rozvětvenou sítí zahraničních korespondentů. Nazarbajevovo oficiální dementi zpráv o tom, že údajně vedl tajné rozhovory v Teheránu, viz Zajavlenije press-služby Prezidenta RK, *Kazachstanskaja pravda*, 18. ledna 1992.

intenzivní mediální kampaň, nabývající místy rysů regulérní informační války, jež dotvářela mezinárodní kontext, v němž měla formulace jaderné politiky Kazachstánu probíhat.

Za této situace bylo pouze otázkou času, než vypukne první pořádný skandál. Dne 20. ledna 1992, zhruba ve stejnou dobu, kdy prezident Nazarbajev měl tu čest osobně uklidňovat britského ministra zahraničí Douglase Hurda, pobývajícího zrovna v Alma-Atě na oficiální návštěvě, že strategické zbraně v Kazachstánu se nacházejí v bezpečných rukou, vyšel v deníku „Washington Post“ redakční úvodník s příznačným názvem „Who Controls ‚Soviet‘ Nukes?“, referující o posledním incidentu, který se údajně odehrál na kosmodromu Bajkonur. Dne 20. prosince 1991 byla podle informací listu z této největší světové kosmické základny, ležící na území Kazachstánu, vypuštěna mezikontinentální balistická střela typu SS-19, schopná nést až šest samostatně naváděných jaderných bojových hlavic. Samotný start rakety měl přitom podle názoru oslovených expertů představovat porušení sovětsko-amerických dohod v oblasti kontroly zbrojení, neboť telemetrická data testu byla šifrována.³⁶ Ve své první reakci kazašská strana ústy generála Nurmagambetova celý incident jako „výmysl znuděných novinářů“ bryskně popřela, s odůvodněním, že „vláda Kazachstánu o takovém startu nic neví, a tím pádem ani k žádnému nedošlo“.³⁷ Záhy však, sotva ústřední vojenské struktury v Moskvě, aniž by se snažily cokoli skrývat, přiznaly, že uvedeného dne skutečně byl na Bajkonuru proveden „plánovaný zkušební start kosmického nosiče, který byl přestavěn z bojové rakety“, byl tiskový odbor kanceláře kazašského prezidenta zmocněn vystoupit s poněkud opačným prohlášením, specifikujícím start rakety jako civilní test, který byl podniknut k vědeckým účelům.³⁸ Ačkoli celá tato úsměvná epizoda, zvláště když Washington vzal podané vysvětlení Moskvy bez dalšího na vědomí s tím, že mu „nemá důvod nevěřit“, nemohla vztahy mezi velmocemi ani v nejmenším poškodit, u kazašského vedení zanechala poněkud trapnou pachut'. Vyjevila totiž, že Kazachstán, navzdory ujednáním, jichž bylo dosaženo v rámci Společenství nezávislých států, nejenom není reálně schopen zabránit Moskvě v případném odpálení raket rozmístěných na kazašském území, ale že dost možná o nich ani neví o mnoho více, než kolik mu jsou

³⁶ *Washington Post*, 20. ledna 1992.

³⁷ *Izvestija*, 20. ledna 1992.

³⁸ *Izvestija*, 22. ledna 1992. „Ne v vojennych, a v naučnych celjach“, Zajavlenije press-služby Prezidenta RK, *Kazachstanskaja pravda*, 22. ledna 1992.

o nich ochotni sami v Moskvě sdělit. Ve svém důsledku tak incident pouze utvrdil republikové vedení v odhodlání získat technické prostředky k negativní kontrole jaderných zbraní na kazašském území.

Příležitost k názorové konfrontaci, přispívající v důsledku k vytříbení oficiálního stanoviska, se měla naskytnout ještě do konce měsíce. Jako záminka k tomu paradoxně posloužily poslední ruské odzbrojovací iniciativy. Dne 29. ledna 1992 oslovil prezident Jelcin veřejnost s mimořádným poselstvím „o politice Ruské federace v oblasti omezení a snížení zbraní“, představujícím svého druhu odpověď na předchozí vstřícné kroky, jež oznámil americký prezident George Bush Sr. ve svojí výroční zprávě o stavu unie. V následujících dnech se pak uskutečnila historicky vůbec první státní návštěva prezidenta samostatného ruského státu ve Spojených státech, znamenající pomyslnou tečku za studenou válkou. Během rokování obou státníků v Bushově sídle v Camp Davidu byly jmenované odzbrojovací iniciativy vzaty za základ pro tímto zahájené rozhovory velmocí o dosud bezprecedentní redukci strategických útočných arzenálů.³⁹ Nazarbajev, jenž o navrhovaných krocích údajně nebyl konzultován předem, ve zvláštním prohlášení tiskového odboru prezidentské kanceláře k této příležitosti Jelcinovu iniciativu samozřejmě přivítal jakožto vystihující „v podstatě správnou pozici ohledně postupné likvidace jaderných zbraní“; ostatně „úsilí o úplnou likvidaci jaderných zbraní je jedním z hlavních směrů politiky vedení Kazachstánu“. Současně s tím ale jakožto hlava státu, na jehož území byly rovněž rozmístěny diskutované zbraně, neopomněl zdůraznit, že se jedná o ryze ruskou iniciativu. „V Kazachstánu jsou toho názoru, že redukce strategických zbraní je nezvratný proces,“ hovořilo se v prohlášení. „Nicméně musí zapadat do jednotné obranné koncepce účastníků SNS. [...] Bohužel, ta dosud neexistuje,“ stálo v dokumentu. „Progresivní ideje, které [poslední Jelcinovo poselství] obsahuje, vyžadují řadu upřesnění a odsouhlasení všemi účastníky SNS,“ pravilo se v prohlášení tiskového odboru kanceláře prezidenta Nazarbajeva. Přirozeně posledními účastníky měl na mysli „především ty, kteří disponují jaderným potenciálem“.⁴⁰

³⁹ Kemp-Devidskaja Deklaracija Prezidenta Rossii B.N. Jel'cina i Prezidenta SŠA Dž. Buša o novych otnošenijach, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 4–5 (15. února až 14. března 1992): 12. Text jmenovaného Jelcinova televizního vystoupení byl přetištěn v týdeníku *Russkaja mysl'*, 30. ledna 1992.

⁴⁰ *Kazachstanskaja pravda*, 1. února 1992.

Přitvrzování pozic tváří v tvář rostoucí zahraniční mediální ofenzivě bylo patrné i na probuzení vnitropolitického diskurzu, jak se bylo možno dočíst na stránkách republikového tisku. Dne 8. února 1992 přinesl vládní deník „Kazachstanskaja pravda“, jež ani v sovětských dobách nebylo co do obsahové náplně možno s čistým svědomím označit zrovna jako prototyp ztělesnění názorové plurality, původní materiál nazvaný „Kazachstán a jaderné zbraně: nové přístupy a hodnocení“. Autor příspěvku, identifikovaný redakcí jako Burkutbaj Ajaganov („politolog“), tím zadal tón vzedmuté vlně veřejné debaty na dané téma. Ve svém příspěvku nejprve expert odsoudil jako „účelové“ periodicky se opakující „spekulace“ zahraničních médií o domnělém úniku jaderného materiálu z Kazachstánu, jak podobné „lživé výmysly“ o poslední krádeži bojových hlavic šířily třeba britské „Daily Mail“. To vše ale jen pro to, aby si připravil půdu pro kritiku poměrů v samotném Rusku, které se podle jeho názoru v duchu carských i sovětských tradic doposud nezřeklo imperiálních ambicí, je politicky krajně nestabilní, zmítáno bojem elit, emancipací regionů a separatismem, a stává se tak samo potenciálním ohniskem jaderné proliferace potažmo hrozbou. Z provedené analýzy aktuálních trendů vývoje geostrategické situace, hospodářských zájmů, jakož i morálních aspektů diskutované otázky vyvodil pak jediný možný logický závěr o účelnosti co nejrychlejšího vstupu Kazachstánu do jaderného klubu.⁴¹

K okořenění debaty nicméně svými ne vždy jednoduše rozluštitelnými výroky přispěl, když už promluvil, i sám Nursultan Abiševič. Namátkou se tak Nazarbajev například v polovině února 1992 nechal nejprve v televizi slyšet, že Kazachstán „usiluje o to stát se nejaderným státem“, avšak momentálně že je jaderným státem, třebaže „není jeho vina“, že se od roku 1949 na území republiky prováděly jaderné zkoušky.⁴² V interview pro rakouský „Kurier“ o pár dní později pak tuto myšlenku dále rozvedl v tom smyslu, že Kazachstán sice „nechce“ být jaderným státem, ale okolní státy jako Čína, Indie a Pákistán jaderné zbraně mají.⁴³ Příští týden se potom zas během svého turné po indickém subkontinentu vyslovil ve prospěch upevnění režimu nešíření jaderných zbraní, včetně ideje vytvoření nejaderného

⁴¹ *Kazachstanskaja pravda*, 8. února 1992. V pozdějším interview pro ústřední moskevský vojenský deník „Krasnaja zvezda“ byl již autor identifikován jako pracovník aparátu prezidenta Nazarbajeva. Viz *Krasnaja zvezda*, 26. února 1992.

⁴² *RFERL Military and Security Briefs*, 28. února 1992.

⁴³ *Der Kurier*, 20. února 1992.

pásma ve Střední Asii. V otázce samotného odzbrojení přitom, dodal, Kazachstán vychází ze „zásady parity“, jinými slovy, je připraven likvidovat jaderné zbraně rozmístěné na jeho území s ohledem na analogické kroky Spojených států, Ruska a Číny.⁴⁴

V průběhu března 1992 zaznamenala pak oficiální pozice další posun, když prakticky všechna významnější novinová vydání v zemi přinesla rozsáhlou studii, pod níž se jako autor nechal uvést sám Nursultan Nazarbajev. V tomto pozoruhodném materiálu, nesoucím název „Od imperiálního svazu k Společenství nezávislých států“, představil kazašský prezident bez ironie zajímavý pokus o „konceptuální osmyslení“ převratných událostí, které zasáhly eurasijský kontinent na přelomu 80. a 90. let. V pasáži pojednávající o osudu sovětského jaderného dědictví Nazarbajev vyjádřil připravenost Kazachstánu, obdobně jako tak učinily Bělorusko a Ukrajina, které se k tomu zavázaly již během ustavujícího almaatského summitu, přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderná strana. Svou transformaci v nejadernou zónu měl nicméně Kazachstán realizovat podle prezidentova přesvědčení „v rámci smluvního procesu v SNS, vystupuje jako rovnoprávný partner v té části, která souvisí s jadernými zbraněmi rozmístěnými na jeho území“.⁴⁵

V patrně nejhutnější podobě, než bylo přijato definitivní rozhodnutí o jejich dalším osudu, byla oficiální kazašská pozice k jaderným zbraním shrnuta v Nazarbajevově interview, jež jako první přinesla na svých stránkách počátkem května moskevská „Nezavisimaja gazeta“. Prezident Nazarbajev se v tomto svérázném pozičním dokumentu nechal nejdříve citovat ve smyslu, že již během ustavujícího summitu společenství v Alma-Atě spolu s ostatními hlavami států údajně podepsal dokument, podle nějž „Ukrajina a Bělorusko se stanou nejadernými [zeměmi] a Rusko a Kazachstán si ponechají jaderné zbraně“. Samotná Smlouva o nešíření jaderných zbraní přitom, jak již zcela správně připomněl, definuje jako jaderný stát takový stát, který vyrobil a vyzkoušel jadernou zbraň nebo jiné jaderné výbušné zařízení před rokem 1967. „Kazachstán zkoušel jaderné zbraně již od roku 1949 a v té či oné míře se podílel na vývoji a výrobě jejich prvků rovněž dlouho před rokem 1967. Kazachstán tudíž nelze považovat za nejaderný stát,“ vyvozoval Nazarbajev. „Kazachstán uznává smlouvy býva-

⁴⁴ *Izvestija*, 24. února 1992.

⁴⁵ N.A. Nazarbajev, „Ot imperskogo sojuza k Sodružestvu Nezavisimych Gosudarstv“, *Kazachstanskaja pravda*, 10. března 1992.

lého Sovětského svazu o taktických jaderných raketách, snížení strategických útočných zbraní, Smlouvu o nešíření jaderných zbraní. Je připraven k jejich ratifikaci. Pro další odzbrojovací rozhovory si přeje být účastníkem tohoto procesu,“ pokračoval Nazarbajev. Přesto i tehdy, jestliže se všichni skutečně dohodnou na úplném zničení jaderných zbraní, bude k tomu zapotřebí „deset patnáct let“, po které se tyto zbraně budou nacházet na kazašském území. „Kazachstán může změnit svou pozici,“ zakončil kazašský prezident myšlenku s tím, že je připraven uzavřít „jakékoli dohody o další redukci jaderných zbraní a strategických arzenálů“. Jako předpoklad ale zmínil, že bude zahájen „proces vyjednávání se sousedními jadernými státy a s USA, které mohou garantovat jeho bezpečnost“.⁴⁶

Kazachstán a smlouva START

Tímto způsobem nabyla v průběhu jara 1992 pozice republiky ve vztahu k jaderným zbraním hmatatelnějších obrysů. Kazachstán se v osobě prezidenta Nazarbajeva, coby nezpochybnitelného zadavatele politického kurzu, v rovině deklarací v zásadě přihlásil k ideji nešíření jaderných zbraní cestou úplného jaderného odzbrojení. Zdárný výsledek tohoto procesu přitom zasadil do širšího, blíže neupřesněného rámce zajištění národní bezpečnosti. Vhodný prostor pro diplomatická jednání v tomto směru, poté co veškeré taktické jaderné zbraně v Kazachstánu byly bez větších průtahů ještě v průběhu ledna v souladu se závěry almaatského summitu z území republiky odsunuty do Ruska,⁴⁷ měly skýtat rozhovory o snížení strategických útočných zbraní (častěji známé pod anglickým akronymem START). Smlouva o snížení a omezení strategických útočných zbraní (smlouva START) byla původně podepsána prezidenty Gorbačovem a Bushem při příležitosti posledního sovětsko-amerického summitu v Moskvě 31. července 1991.⁴⁸

⁴⁶ Citováno podle reprintu, publikovaného pod názvem „Ljubyje pograničnyje pretenzii segodnja – eto neminujemoje krovoprolitije. Interv’ju Prezidenta Respubliki Kazachstan“, *Kazachstanskaja pravda*, 14. května 1992. Veškeré terminologické, faktografické i logické nesrovnalosti již v ruském originále.

⁴⁷ Celkem se tento odsun v případě Kazachstánu týkal až 650 jednotek taktických zbraní. Viz Robert S. Norris a William M. Arkin, „Where the Weapons Are“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 47, č. 9 (listopad 1991): 48–49.

⁴⁸ Plný text smlouvy START včetně souvisejících dohod viz Dogovor meždu Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščenii i ograničeenii strategičeskich nastupatel’nych vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 23.

Otázka ratifikace smlouvy, a tím i jejího dalšího osudu však na sovětské straně brzy utichla ve víru politických turbulencí, do nichž se Sovětský svaz stále hlouběji a hlouběji propadal, vedoucích během necelého půl roku až k jeho zhroutilí. Krach této po období desetiletí závodů ve zbrojení průlomové mezinárodní smlouvy mohl znamenat těžkou ránu pro globální snahy o kontrolu zbrojení a odzbrojení.

Převzetí mezinárodních závazků bývalého Sovětského svazu bylo od samotného počátku nutnou podmínkou pro diplomatické uznání nově nezávislých států ze strany světového společenství. I proto, počínající samotnou dohodou o založení Společenství nezávislých států, nástupnické státy již v prosinci 1991 opakovaně potvrdily, že budou garantovat vyplnění všech mezinárodních smluv a dohod bývalého Sovětského svazu, a to i v oblasti mezinárodní bezpečnosti, kontroly zbrojení a odzbrojení. V almaatské dohodě o společných opatřeních ve vztahu k jaderným zbraním se pak čtyři nástupnické státy, na jejichž území zůstaly rozmístěny jaderné zbraně, přímo zavázaly, že jejich vlády předloží smlouvu START národním parlamentům k ratifikaci.⁴⁹ Co ale zůstávalo doposud možná ne úplně domyšleno, bylo, jakým způsobem by měly být tyto závazky jednotlivými státy vůbec převzaty, aby jimi mohly být následně v optimálním případě třeba také někdy vyplněny. Zatímco totiž Rusko hned na počátku nového roku zahájilo na podkladě smlouvy START rozhovory se Spojenými státy o další, ještě podstatnější kvantitativní i kvalitativní redukci jaderných arzenálů, a tedy i z praktických důvodů upřednostňovalo zachování bilaterálního charakteru smlouvy, ukazoval se podobný formát, podle něž by Rusko přebralo výlučnou zodpovědnost za vyplnění odzbrojovacích závazků Sovětského svazu ve vztahu k území nově nezávislých států, pro neruské republiky, konkrétně Ukrajinu, jako neslučitelný s jejich pojetím výkonu svrchovaných práv. Vedle toho bylo stále víc a víc zřejmé, že otázka jaderných zbraní se v podmínkách neuspořádaných poměrů po rozpadu společného státu může doslova každým dnem stát předmětem bezskrupulózního handlu mezi dotčenými zeměmi bývalého Sovětského svazu o celém spektru nejrůznějších problémů v jejich vzájemných vztazích, zvláště pak mezi Ruskem a všemi ostatními. To dodávalo otázce urychlené ratifikace smlouvy ještě více na naléhavosti.

⁴⁹ Soglašeniye o sovместnykh merach v otnošenii jadernogo oružija.

Když na jaře 1992 ztroskotalo i druhé kolo rozhovorů na úrovni ministrů zahraničních věcí čtyř dotčených republik o způsobu implementace smlouvy START, zdálo se, že začíná být asi již i Moskvě jasné, že bez hlubšího zapojení Washingtonu se nalezení všestranně akceptovatelného formátu adaptace smlouvy na nové mezinárodní podmínky dané rozpadem Sovětského svazu také nemusí zdařit vůbec.⁵⁰ Na místo původního ruského návrhu tedy Američané přišli s návrhem na její multilateralizaci, rozšiřující okruh účastníků smlouvy vedle Spojených států a Ruska, coby státu-pokračovatele Sovětského svazu, také na Bělorusko, Ukrajinu a Kazachstán. Závazky tří neruských republik k odzbrojení měly být podle tohoto řešení odsouhlaseny v podobě doprovodných prohlášení, tvořících podle názoru stran integrální součást balíku ustanovení smlouvy. Prakticky celá druhá polovina dubna, kdy Bílý dům oficiálně zveřejnil za tím účelem pozvání pro prezidenta Nazarbajeva k návštěvě Washingtonu, se tak nesla již ve znamení celorepublikových příprav na tuto vrcholnou politickou událost, provázených masivní PR-kampaní, jež měla za úkol zvýšit povědomí mezinárodní veřejnosti o tomto novém státním útvaru na mapě světa, a tím i upevnit Nazarbajevovu pozici pro nadcházející rozhovory. V interview, jehož „útržky“ poslední týden v dubnu publikoval bostonský „Christian Science Monitor“, se tak Nazarbajev nechal mj. citovat, že prezidentu Bushovi již údajně zaslal dopis, ve kterém mu oznámil „záměr [Kazachstánu] stát se nejaderným státem“, avšak do doby, než budou jaderné bojové hlavice z území republiky odsunuty, ho požádal, „ať na Kazachstán dočasně pohlíží jako na jadernou velmoc“.⁵¹ V neméně asertivně vyznívajícím materiálu, jež se podařilo počátkem května udat i do jinak velice kritického vydání „Washington Post“, pak Nazarbajev dokonce neváhal dát na odiv svoje „podráždění posledními snahami Spojených států amerických přimět Kazachstán k tomu, aby dal kategorické garance, že se stane nejaderným státem“, a z údivu zjevně nevyházel ani nadále: „Proč Spojené státy americké nepožadují totéž, co požadují od nás, od Indie a Pákistánu? Proč se ani Anglie ani Francie po třicet let nepodílely na režimu nešíření [jaderných zbraní]? Proč vyvíjíte na Kazachstán takový nátlak? To je nekorektní,“

⁵⁰ Zajavlenije MID Rossijskoj Federacii, *Diplomatičeskij vestnik*, č. 5–6 (15. května až 31. května 1992): 24.

⁵¹ *Christian Science Monitor*, 27. dubna 1992. Citovaná pasáž byla ověřena podle předpokládaného ruského originálu materiálu, jak byl následně přetištěn v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 29. dubna 1992.

stěžoval si sugestivně Nazarbajev.⁵² V obou případech nicméně neopomněl zdůraznit připravenost Kazachstánu prokázat „pružný přístup“ výměnou za poskytnutí bezpečnostních garancí ze strany Spojených států pro případ útoku proti územní svrchovanosti republiky, jakož i jaderného útoku, což americký State Department ústy zvláštního vyslance v Alma-Atě Johna Maresky s lítostí a také s dobře míněnou radou, ať se v Kazachstánu zaměří spíše na uspořádání svých vztahů se sousedy a na budování stabilního demokratického systému, vyloučil hned jako nemožné.⁵³

O trochu lépe se v hledání spojenců kazašským vyjednávačům dařilo ve styku s jejich tradičními partnery v prostoru bývalého Sovětského svazu. Dne 15. května 1992 proběhla za účasti prezidenta Nazarbajeva v uzbeckém Taškentu následující schůzka Společenství nezávislých států na nejvyšší úrovni. Hlavním výsledkem summitu byl pak podpis šestistranného obranného paktu, tzv. Smlouvy o kolektivní bezpečnosti. Ta skýtala v zárodečné podobě základ pro vznik vojenské aliance Ruska, Arménie a čtyř středoasijských republik.⁵⁴ Jádrem taškentského paktu měl tvořit závazek signatářů smlouvy k vzájemnému poskytnutí všemožné pomoci, včetně vojenské, pro případ agrese či hrozby silou namířené proti některé z účastnických zemí, což bylo v Kazachstánu interpretováno jako záruka, že si i nadále uchová ruský „jaderný deštník“. S podpisem smlouvy, uvádělo se v prohlášení kazašského ministerstva zahraničních věcí k výsledkům schůzky, vydaném v předvečer Nazarbajevova odletu do Spojených států, v předtuše fiaska již ve smířlivějším tónu, tak vznikla „princiálně nová situace v sféře národní bezpečnosti“, čímž byly vytvořeny nezbytné podmínky pro možné odzbrojení republiky a její přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní.⁵⁵

Na zpáteční cestě ze Spojených států se prezident Nazarbajev ještě nakrátko zastavil v Moskvě, aby se stihl osobně setkat s ruským prezidentem Jelcinem. Dne 25. května 1992 se v Kremlu uskutečnila improvizovaná rusko-kazašská schůzka; během ní byl podepsán balík mezistátních dohod v čele se smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci,

⁵² Velká Británie patří pochopitelně jako jeden z předkladatelů Smlouvy o nešíření jaderných zbraní od samotného počátku mezi její původní signatáře a také deponitáře smlouvy. Citovaná pasáž byla ověřena podle předpokládaného ruského originálu materiálu, jak byl přetištěn v deníku *Kazachstanskaja pravda*, 7. května 1992.

⁵³ *Kazachstanskaja pravda*, 7. května 1992.

⁵⁴ Dogovor o kollektivnoj bezopasnosti, in *Vnešnaja politika Rossii*, dok. č. 166.

⁵⁵ *Kazachstanskaja pravda*, 19. května 1992.

kteřá na dvoustranné úrovni potvrzovala „obranný svaz“ obou zemí taškentského paktu.⁵⁶ Pokud jde o oblast jaderných zbraní, obě země se touto smlouvou dále zavázaly, že budou spolupracovat ve věci striktního vyplnění mezinárodních dohod v oblasti redukce ozbrojených sil a arzenálů s ohledem na závazek Kazachstánu přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderná strana při zajištění bezpečné exploatace těchto zbraní na území republiky až do doby, než budou definitivně odsunuty do Ruska. Kromě toho předpokládala tato velká smlouva také společné využití vojenských základen, střelnic a dalších strategických objektů obranného určení na území Kazachstánu, včetně kosmodromu Bajkonur, jež měly být později na základě separátních dohod poskytnuty Rusku.⁵⁷

Samotná návštěva Nursultana Nazarbajeva ve Spojených státech, resp. její oficiální část, se nakonec uskutečnila ve dnech 19. až 23. května 1992, a ačkoli dalo kazašským vyjednavacům značnou práci vydávat její výsledky v oblasti dosažených záruk po sebevědomém nástupu za něco víc než za kapitulaci,⁵⁸ i tak symbolicky završovala ani ne půlroční působení této nové středoasijské republiky na mezinárodní scéně. Kazachstán si vydobyl uznání Spojených států, když byl jako jeden ze čtyř nástupnických států bývalého Sovětského svazu ve vztahu k smlouvě START uznán za plnoprávnou a rovnoprávnou stranu rozhovorů o snížení strategických útočných zbraní. V jejich rámci pak bylo během návštěvy finalizováno znění diskutovaného Nazarbajevova dopisu, který měl být následně v podobě doprovodného prohlášení připojen k připravovanému dodatku k smlouvě. Samotný dodatek k smlouvě START, pro nějž se podle místa podpisu i na oficiální úrovni vžil název lisabonský protokol, stvrdil 23. května 1992 v kuloárech mezinárodní dárcovské konference pro země Společenství nezávislých států za kazašskou stranu státní tajemník Tulegen Žukejev. Tři neruské republiky včetně Kazachstánu se jím zavázaly, že „v nejkratší

⁵⁶ Nazarbajevův komentář na tiskové konferenci věnované výsledkům schůzky viz *Kazachstanskaja pravda*, 27. května 1992.

⁵⁷ Text smlouvy viz Dogovor o družbe, sotrudničestve i vzaimnoj pomošči meždu Respublikoj Kazachstan i Rossijskoj Federacijej, *Sovety Kazachstana*, 4. července 1992.

⁵⁸ Spojené státy se během těchto rozhovorů, táhnoucích se dlouho do noci, omezily ústy státního tajemníka Jamese Bakera pouze na přetlumočení svého prohlášení z roku 1968, že se budou domáhat akcí Rady bezpečnosti OSN na poskytnutí pomoci nejaderné straně smlouvy, stane-li se obětí agrese nebo hrozby silou za použití jaderných zbraní. Viz *Izvestija*, 20. května 1992.

možné době“ přistoupí k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nejaderná strana.⁵⁹

Tímto způsobem Kazachstán v průběhu pouhých několika dní měsíce května 1992 učinil rozhodující kroky na cestě k formalizaci nejaderného statusu. Pozadí tohoto navenek překvapivého obratu, když ještě donedávna byla pozice republiky ve vztahu k jaderným zbraním v řadě ohledů nesrozumitelná, následně poodkryl v interview pro deník „Nezavisimaja gazeta“ státní tajemník Tulegen Žukejev. „Text Smlouvy o nešíření jaderných zbraní nebyl formulován včera; uzavíral se v odlišných historických podmínkách existence jednotného státu – SSSR. Nové mezinárodní subjekty, které na jeho místě vznikly, jsou právními nástupci [Sovětského] svazu. To, že na území našeho nyní samostatného státu byl proveden nespočet jaderných zkoušek, jimiž trpěl ohromný počet lidí, a také že se dnes nacházejí jaderné zbraně na našem území a ještě několik let se zde nacházet budou, na nás klade určité závazky, které vyžadují uvážený přístup,“ vysvětloval dosavadní neurčitost, v níž, jak přiznal, měla spočívat až do rozhodujícího momentu samotná podstata kazašské pozice, Tulegen Žukejev. „Na druhé straně jsme nikdy nepovažovali jaderné zbraně za hlavní komponentu svojí národní bezpečnosti. A za nynější situace snížení mezinárodního napětí a celkové, byť teprve se rýsující tendence k odzbrojení by bylo sotva možné považovat za příklad moudré a uvážené politiky, kdybychom se pokoušeli jít proti proudu a předvádět jaderné svaly,“ řekl. „Kromě toho i v ekonomice Kazachstánu je dost úzkých míst, která akutně potřebují silnou finanční injekci. A miliardy nutné k udržování bojeschopnosti několika desítek raket s jadernými bojovými hlavicemi je daleko účelnější nasměrovat na hospodářskou obnovu země, pomoc jejím občanům,“ podotkl Žukejev. „Vše vyřešil přirozený chod událostí: Smlouva o kolektivní bezpečnosti, smlouva s Ruskem, jednoznačné vyjádření Západu, že ve všech případech agrese jaderného státu proti nejadernému bude na straně posledně jmenovaného. Tj. byl vytvořen celý komplex podmínek a předpokladů pro to zajistit naši národní a státní bezpečnost,“ dodal na vysvětlenou, aby nakonec realisticky stejně přiznal pravděpodobně nejdůležitější

⁵⁹ Text protokolu včetně doprovodných prohlášení viz Protokol k Dogovoru mezi Sojuzom Sovetskich Socialističeskich Respublik i Sojedinennymi Štatami Ameriki o sokraščenii i ograničenii strategičeskich nastupatel'nych vooruženij, in *Vnešnjaja politika Rossii*, dok. č. 178. První souhrnný rozbor lisabonských ujednání viz Dunbar Lockwood, „U.S., Four Commonwealth States Sign START Protocol in Lisbon“, *Arms Control Today* 22, č. 5 (červen 1992), 18, 29.

důvod předchozího zvratu. „S tvrdými bezpečnostními garancemi za zády jsme si již prostě nemohli víc dovolit i nadále zastávat dvojsmyslný postoj k této otázce. A prohlášení prezidenta Nazarbajeva o nejaderném statusu Kazachstánu ještě jednou potvrdilo mírumilovnou povahu naší zahraniční politiky,“ uzavřel vysoký představitel aparátu prezidenta republiky.⁶⁰

Formalizace nejaderného statusu

Fixace oficiálního závazku Kazachstánu přistoupit k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968, jak byl poprvé stvrzen v lisabonském protokolu, spolu s příslibem garantovat „likvidaci všech druhů jaderných zbraní rozmístěných na jeho území, včetně strategických útočných zbraní, ve lhůtě sedmi let v souladu se smlouvou START“, obsaženým v Nazarbajevově doprovodném prohlášení k protokolu, položilo základy pro konstruktivní rozvoj vztahů Kazachstánu s nevlivnějšími členy světového společenství. Nejenom, že zažehnilo perspektivu rostoucí mezinárodní izolace v důsledku uvažovaných sankcí, ale navíc i otevřelo před touto novou středoasijskou republikou doposud netušené obzory, pokud jde o to kterak těžit z výhod, jež s sebou nesla příležitost těsnější integrace do mezinárodního systému. To se týkalo v neposlední řadě také možnosti zapojení nově nezávislého Kazachstánu do nabízených asistenčních programů Spojených států pro účely odzbrojení. Součinnost obou zemí v této oblasti byla důležitým směrem rozvoje americko-kazašských vztahů na nadcházející období. Počátky amerického angažmá v tomto směru sahají ještě do doby na podzim roku 1991, kdy americký Kongres z iniciativy senátorů Sama Nunna a Richarda Lugara schválil tzv. „The Soviet Nuclear Reduction Act“, opravňující americkou exekutivu v následujícím fiskálním roce k vyčlenění částky 400 milionů dolarů na usnadnění přepravy, skladování, ostrahy a likvidace jaderných zbraní v prostoru bývalého Sovětského svazu a na prevenci jejich proliferace. Uvolnění prostředků z federálního rozpočtu nicméně bylo vázáno na kladné osvědčení administrativy, že uvažovaný recipient pomoci je oddán plnění řady podmínek, jako jsou vlastní investice do ozbrojení, odmítnutí rozsáhlé modernizace a záměny zbraňových arzenálů, odmítnutí přezbrojování za pomoci materiálů z likvidova-

⁶⁰ *Nezavisimaja gazeta*, 24. června 1992.

ných zbraní, umožnění amerických verifikací, jakož i dodržování mezinárodních závazků obecně a také úcta k všeobecně uznávaným standardům v oblasti lidských práv zvláště, což se zrovna v případě Kazachstánu ještě více než v jiných republikách bývalého Sovětského svazu ukazovalo docela jako problém. Teprve bezpodmínečná ratifikace smlouvy START ze strany Nejvyššího sovětu hned 2. července 1992 se, zdá se, stala tím nejpádňším argumentem, který nakonec převážil při rozhodování Bushovy administrativy o zařazení Kazachstánu jako poslední ze čtyř postsovětských republik do Nunn-Lugarova asistenčního programu.⁶¹

Počátky praktického zapojování postsovětských republik do Nunn-Lugarova programu nicméně spadají teprve do období druhé poloviny roku 1992. Pravděpodobně rozhodující zásluhu na tom mělo listopadové turné obou ideových autorů jmenovaného programu, senátorů Nunna a Lugara, po zemích bývalého Sovětského svazu. V průběhu turné američtí kongresmani nevynechali ani zastávku v Kazachstánu. Během pobytu v Alma-Atě je 20. listopadu 1992 ve své rezidenci osobně přijal i prezident Nazarbajev. V průběhu oficiální části rozhovorů hosté obeznámili kazašského prezidenta s tím, že Spojené státy schválily program technické a finanční asistence pro jmenované cíle na pomoc zemím bývalého Sovětského svazu včetně Kazachstánu, dosahující pouze pro roky 1991 a 1992 výše 800 milionů amerických dolarů, s tím že konečná výše této pomoci adresované přímo Kazachstánu bude odviset mj. od samotného tempa odsunu, demontáže a likvidace jaderných zbraní rozmístěných na území této středoasijské republiky. Prezident Nazarbajev poté seznámil hosty s tím, že na urychlení realizace přijatých odzbrojovacích závazků republika za současné situace není připravena. Vedle toho kazašský prezident vyjádřil také některé pochybnosti ohledně smysluplnosti likvidace veškeré požadované infrastruktury na území Kazachstánu ve smyslu smlouvy START, s poukazem na možnost konverze raketové části kazašského vojenského programu pro mírové účely. Senátor Nunn nicméně prezidenta Nazarbajeva ubezpečil, že kladné posouzení této otázky je teoreticky možné pouze pod podmínkou zajištění spolehlivého režimu inspekcí, které by měly zamezit

⁶¹ „U.S. Security Aid to the Former Soviet Union“, *Arms Control Today* 22, č. 10 (prosinec 1992): 32. Certifikaci Kazachstánu pro Kongres nakonec vystavoval State Department, na nějž americký prezident pragmaticky tuto svou pravomoc, údajně v obavě z další diskreditace pro případ, že by se postsovětským republikám nakonec nepodařilo oprostit se od zátěže totalitní minulosti, delegoval. Usnesení Nejvyššího sovětu o ratifikaci smlouvy START bylo pak přetištěno v deníku *Sovety Kazachstana*, 4. července 1992.

možnost výskytu těchto raket v třetích zemích, kde by byly použity jako bojové nosiče smrtonosných hlavic. Prezident Nazarbajev v závěru audience pak ještě zopakoval názor, že by se všechny strany smlouvy START měly na cestě snižování strategických útočných zbraní „pohybovat symetricky“.⁶²

Úvodním vymezením pozic byl nastartován již regulérní dialog, avšak i přes některé pozitivní signály, které z republiky přicházely ještě na přelomu roku 1992 a 1993 (schválení hlavních linií nejaderné vojenské doktríny, podání přihlášky ke vstupu do Mezinárodní agentury pro atomovou energii, což implicitně předpokládalo ochotu postavit veškerý jaderný program pod dozor agentury, aj.), uvízly americko-kazašské rozhovory na mrtvém bodě. Komplikace paradoxně představoval zejména spor, který se mezitím naplno rozhořel mezi Kyjevem a Moskvou kolem kontroly a jurisdikce jaderných zbraní na Ukrajině, který zahrnoval celou řadu do té doby nedoceňovaných aspektů jaderného odzbrojení, včetně finančních, k čemuž významnou měrou, byť asi nezamýšleně, přispěly i samy Spojené státy, když 18. února 1993 uzavřely lukrativní dohodu s Ruskem o obchodu s vysoce obohaceným uranem.⁶³ Kazachstán, ač si pečlivě hlídal, aby nebyl do tohoto sporu zatažen, jej přece jen jednoduše nemohl ignorovat. S rostoucí hrozbou zablokování celého odzbrojovacího procesu po eventuálním odstoupení Ukrajiny se totiž automaticky zvyšovala relativní váha Kazachstánu vůči zainteresovaným velmocím pro případ dalších rozhovorů o budoucnosti smlouvy START, zatímco úspěšným uspokojením vznášených požadavků ze strany mezinárodního společenství, na jejichž vyplnění Ukrajina vážala zdárný průběh vlastního odzbrojení, mohl být vytvořen příznivý precedent, na který pak mohl Kazachstán sám ve svojí politice navázat. Pregnantně tento postoj Kazachstánu, jak vykryštoval v průběhu roku 1993, vyjádřil ve svém projevu, jež přednesl z tribuny OSN v New Yorku během následujícího zasedání Valného shromáždění téhož roku na podzim, ministr zahraničních věcí Tuleutaj Sulejmenov, když jako důležitý směr zahraniční politiky Kazachstánu vypíchl úsilí republiky o přistoupení k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní: „V současné době vedeme rozhovory se řadou zemí o spolupráci při realizaci závazků Kazachstánu ohledně likvidace strategických útočných zbraní. Chci podpořit v této souvislosti názor mého ukrajinského kolegy pana Zlenka, který zmínil mimořádnou

⁶² *Kazachstanskaja pravda*, 24. listopadu 1992.

⁶³ Blíže k obchodu Dunbar Lockwood, „U.S., Russia Reach Agreement On Sale of Nuclear Weapons Material“, *Arms Control Today* 23, č. 2 (březen 1993): 22, 26.

složitost tohoto problému. Podle našeho názoru bude Kazachstán potřebovat na likvidaci strategických útočných zbraní nemálo prostředků. Ty podle našich propočtů činí okolo dvou miliard dolarů, které nebude snadné uvolnit z národního rozpočtu,“ řekl ministr zahraničí Kazachstánu.⁶⁴ Tímto se do značné míry také vysvětluje, proč prezident Nazarbajev v následujících měsících tolik nepospíchal s tím, aby předložil otázku přistoupení republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, která měla formalizovat konečný nejaderný status Kazachstánu, parlamentu k posouzení stran účelnosti uvažovaného schválení tohoto dokumentu, přestože pro takový krok objektivně neexistovaly žádné překážky.

Prolamování ledů bylo možno vysledovat teprve s blížícím se nástupem podzimu 1993, když ještě v září kazašskou metropoli opakovaně navštívila expertní delegace Spojených států v čele se zvláštním emisarem pro země Společenství nezávislých států Strobem Talbottem. Během posledního kola rokování bylo již stranami finalizováno znění rámcové dohody, jakož i navazujících implementačních dohod, umožňujících Kazachstánu, aby se ucházel o čerpání prostředků z Nunn-Lugarova fondu, v celkové výši 85 milionů amerických dolarů, z toho 70 milionů na samotnou likvidaci raketových šachet v Kazachstánu v souladu se smlouvou START. Dokumenty však byly na přání kazašské strany pouze parafovány, jelikož prezident Nazarbajev se tou dobou spolu s kompetentními členy vlády zdržoval zrovna na summitu Společenství nezávislých států v Moskvě.⁶⁵ V druhé polovině října pak do Alma-Aty s nabídkou finanční a technické pomoci ve snaze přesvědčit kazašské představitele, že přistoupení republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní je nejenom možné, ale hlavně že je i v jejich nejlepším zájmu, zavítal v rámci svého postsovětského turné i státní tajemník Spojených států Warren Christopher. Nicméně podepsání dokumentů se protentokrát zase nepřeneslo přes vytrvalá přání hostitelů schůzky, ctících zásadu rovného zacházení, nechat dohody slavnostně stvrdit na úrovni hlav států, jak Američané mezitím postupovali v případě uzavření analogických dohod s druhými stranami smlouvy START, jmenovitě s Ruskem.⁶⁶

Oba související aspekty byly nakonec, jak Nursultan Nazarbajev přesto svým americkým hostům naposledy přislíbil, urovnány ještě do konce

⁶⁴ *Sovety Kazachstana*, 7. října 1993.

⁶⁵ Dunbar Lockwood, „U.S., Kazakhstan Make Progress In SSD Talks; Ukraine Balks“, *Arms Control Today* 23, č. 9 (listopad 1993): 23, 25, 28.

⁶⁶ *AP*, 24. října 1993. Výtah závěrečného komuniké viz *Sovety Kazachstana*, 26. října 1993.

roku 1993. Dne 13. prosince 1993 totiž na Nazarbajevovo pozvání přicestoval do Alma-Aty na oficiální návštěvu sám viceprezident Spojených států Al Gore. Právě u příležitosti této vzácné návštěvy – a dlužno dodat, že to byla vůbec první návštěva amerického představitele tohoto ranku ve Střední Asii – byla oběma státníky podepsána dohoda, jež měla vytvářet nezbytný rámec pro účinné zapojení Kazachstánu do programu „Safe, Secure Dismantlement“. V souladu s touto mezistátní dohodou vzaly Spojené státy na sebe závazek, že budou Kazachstánu poskytovat pomoc při dosahování cílů, jako je likvidace šachetných vypouštěcích zařízení, ustavení věrohodných opatření proti šíření jaderných zbraní, technologií a příbuzných zařízení a know-how, a rozšiřování kapacit pro odstraňování následků jaderných havárií na území této středoasijské republiky, jakož i jinou součinnost při likvidaci strategických útočných zbraní. V návaznosti na to bylo pak na úrovni resortů obrany při téže příležitosti podepsáno pět prováděcích dohod, jež měly určovat konkrétní směry americko-kazašské spolupráce v rámci jmenovaného programu (jmenovitě se mělo jednat o dodávky materiálně technických prostředků, služeb a výcviku, o organizaci systému kontroly exportu, o ustavení zvláštní mezivládní telekomunikační linky aj.).⁶⁷ Samotná ceremonie podpisu dokumentů byla uspořádána jenom několik hodin poté, co se v kazašském parlamentu odehrálo hlasování o přímo vzorovém schválení přístupu republiky k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, jehož výsledek vzbudil u amerických hostů pocit „hlubokého uspokojení“.⁶⁸ Po ukončení oficiální části programu v budově parlamentu vypnuli elektřinu a vodu a samotný Nejvyšší sovět byl rozpuštěn.⁶⁹

⁶⁷ Výťah dohody viz Soglašenije meždu Respublikoj Kazachstan i Sojedinennymi Štatami Ameriki otnositel'no uničtoženija šachtnych puskovych ustanovok mežkontinental'nych ballističeskich raket, likvidacii posledstvij avarijnych situacij i predotvraščeniija rasprostraneniija jadernogo oružija, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 317–20. Výťah jednotlivých implementačních dohod viz K. K. Tokajev, *Pod stjagom nezavisimosti. Očerki o vnešnej politike Kazachstana* (Almaty: Bilim, 1997), 693–97.

⁶⁸ *Kazachstanskaja pravda*, 15. prosince 1993. V ratifikačním usnesení byl výslovně uveden nejaderný status přistupujícího státu. Samotné schválení smlouvy bylo odsouhlaseno, aniž by k tomuto „historickému rozhodnutí“ kazašští zástupci měli potřebu připojit případné výhrady.

⁶⁹ Zakon Respubliki Kazachstan „O dosročnom prekraščeniij polnomočij Verchovnogo Soveta Respubliki Kazachstan“, *Kazachstanskaja pravda*, 15. prosince 1993. *Nezavisimaja gazeta*, 16. prosince 1993.

Implementace odzbrojovacích závazků

Období bezprostředně po schválení Smlouvy o nešíření jaderných zbraní se řadí vůbec k nejsvětlejším kapitolám v novodobých dějinách americko-kazašských vztahů. Výměnou za hladký průchod smlouvy se Nursultan Nazarbajev dočkal vytouženého pozvání osobně přijet do Washingtonu deponovat listiny o přístupu Kazachstánu k smlouvě. Zároveň při této příležitosti 14. února 1994 podepsal se svým protějškem Billem Clintonem v Bílém domě Chartu o demokratickém partnerství, jež podtrhovala poslední přínos republiky k mezinárodní bezpečnosti, kontrole zbrojení a odzbrojení a v neposlední řadě také význam, jež Spojené státy přikládají nezávislosti, svrchovanosti, územní celistvosti a demokratickému vývoji Kazachstánu, čímž ustavovala privilegovaný, i v kontextu postsovětské Střední Asie, charakter americko-kazašských vztahů.⁷⁰ Prezident Clinton oficiálně seznámil prezidenta Nazarbajeva s plánem na navýšení americké pomoci ve prospěch Kazachstánu na rok 1994 až do úrovně 396 milionů amerických dolarů, z toho 85 milionů v rámci Nunn-Lugarova programu, oproti částce 91 milionů dolarů, kterou obdržel v předchozím roce.⁷¹ Dohodu o poskytnutí dodatečných prostředků na eliminaci zbraňových systémů a na vojenskou konverzi v rámci Nunn-Lugarova programu představil v Alma-Atě v průběhu příštího měsíce, spolu s nabídkou prohloubení vztahů prostřednictvím nově spuštěného programu Severoatlantické aliance „Partnerství pro mír“, tajemník pro obranu William Perry.⁷²

Současně s tím, jak názorně ilustruje následující menší výměna diplomatických zdvořilostí, se ukazovalo, že pravděpodobně již dozrála doba i na pevnější formalizaci jinak nadstandardních svazků s Ruskem. V předvečer zmiňované Nazarbajevovy cesty do Washingtonu totiž přišly moskevské vládní „Izvestija“, jak se mezitím v obdobných případech stalo již nepsaným pravidlem, s původním reportážním materiálem, tentokrát plasticky zachycujícím poměry, jež měly údajně panovat ve strategických jaderných silách v Kazachstánu. Vojenský komentátor deníku si s odvoláním na zdroje v ruském ministerstvu obrany vzal na mušku konkrétně

⁷⁰ Chartija o demokratičeskem partnerstve mežu Respublikoj Kazachstan i Sojedinennymi Štatami Ameriki, *Sovety Kazachstana*, 24. února 1994.

⁷¹ *USIA*, 14. února 1994.

⁷² *AFP*, 19. března 1994. K americko-kazašské spolupráci v oblasti nešíření jaderných zbraní z pohledu Kazachstánu souhrnně L.M. Ivatova, *SŠA vo vnešnej politike Respubliki Kazachstan* (Almaty: Steka, 1999), 108–70.

raketové základny v Žangiztobe a Deržavinsku, představující vděčný předmět zájmu především jako objekt zvýšeného rizika v plánu jaderné bezpečnosti. Článek si všímal poměrně všedních témat, jako je chabá morálka v mužstvu či výpadky v beztak zoufalém materiálně technickém zabezpečení (jako že v kasárnách nefunguje topení, neteče voda apod.), nicméně nevynechal ani některé specifické problémy, z jejichž byt' jen letmého výčtu mohlo nekritického čtenáře mrazit. Namátkou tak například upozorňoval, že hlavice jsou přechovávány pohromadě v množství, které výrazně překračuje povolené limity, v důsledku čehož údajně nebezpečně roste teplota uvnitř skladů. Protipožární systém, hasicí přístroje a elektrické obvody jsou vadné, takže v případě poplachu ani nebude zbraně prakticky možné vůbec ze skladu evakuovat. Ochranné hrazení, které má být pod proudem, není zapojeno do sítě, pokud se již náhodou nerozpadlo nebo či nebylo jinak rozebráno. Technická zařízení na ochranu proti neautorizovanému přístupu okolo skladů (pěchotní miny, signalizace, elektromagnetické senzory aj.) zase nereagují na pohyb těles v blízkosti objektu, jak mají, atd. atp. Co víc, samotná ostraha, líčily „Izvestija“ v ponurých barvách, se pak permanentně potýká s nedostatkem mužů ve zbraní, je laxní a špatně vycvičená. „Jejich profesionalita je natolik nízká, že je div, že dosud žádnou bombu nikdo neukradl,“ tolik zhodnocení kompetence vojenských posádek v Kazachstánu očima zdroje renomovaného moskevského listu.⁷³ Kazašská strana ústy státního tajemníka Žukejeva na zvláštní tiskové konferenci neváhala zveřejnění hanopisu na stránkách tiskového orgánu vlády spřátelené země, a asi ne zcela bez opodstatnění, označit jako „provokaci“, která je inspirována „těmi, kdo chtějí komplikovat bilaterální vztahy“, v souvislosti s nepřiměřenými nároky nejmenované strany ohledně dělení očekávaných miliardových výnosů z prodeje zužitkovaného uranu.⁷⁴ V každém případě článek pojmenovával, byt' možná jen nepřímou, pravděpodobnou prapříčinu celého problému, spočívající v první řadě v nejasném právním postavení strategických jaderných sil rozmístěných na území Kazachstánu, poté co společné vojenské struktury, jimž měly být tyto jednotky v souladu s dohodami, jichž bylo původně dosaženo v rámci Společenství nezávislých států, nominálně podřízeny, byly bez náhrady již dávno rozpuštěny.

⁷³ *Izvestija*, 12. února 1994.

⁷⁴ *INTERFAX*, 14. února 1994.

Velkou část zmiňovaných třecích ploch se podařilo nakonec uhladit již v průběhu nejbližších týdnů, jak dokládaly výsledky vůbec prvního regulárního dvoustranného rusko-kazašského summitu. Dne 28. března 1994 proběhla v Moskvě schůzka prezidentů Jelcina a Nazarbajeva, v jejímž závěru byl podepsán balík více než dvou desítek dokumentů, týkajících se ponejvíce bezpečnostních aspektů součinnosti obou zemí. Čelní místo mezi nimi zaujímala zvláštní mezistátní smlouva o vojenské spolupráci, potvrzující zcela exkluzivní charakter rusko-kazašských vztahů.⁷⁵ Smlouva vycházela z potvrzení závazku vzájemné pomoci, jakož i dřívějších ujednání, garantujících Kazachstánu pro případ použití jaderných zbraní na území republiky právo veta, když stanovovala, že strategické jaderné síly v Kazachstánu mají plnit úkoly v zájmu bezpečnosti obou zemí, s tím, že předchozí ustanovení dále explicitně rozvíjela v tom smyslu, že ruské strategické jaderné síly dokonce garantují bezpečnost Kazachstánu před hrozbou jaderného útoku. Předpokladem pro to ale, jak je již z předchozího zřejmé, bylo, že Kazachstán, s ohledem na existující systém fungování strategických jaderných sil, souhlasil, aby jmenovaná vojska, jak bylo rozvedeno v navazující dohodě o statusu těchto sil, měla postavení strategických jaderných sil Ruské federace dočasně dislokovaných na území republiky, aniž by tím byl dotčen jeho status coby strany smlouvy START.⁷⁶ Vzhledem k tomu, že případná likvidace samotných zbraní jako takových měla probíhat na území Ruské federace, tedy mimo kazašskou jurisdikci a kontrolu, stálo za povšimnutí, že Moskva, snad pod tlakem okolností nucená k větším ústupkům v otázce úpravy vlastnických práv ve vztahu k majetku nacházejícímu se na území republik podle stavu k roku 1991, vůbec poprvé oficiálně na dvoustranné úrovni přiznala Kazachstánu principiálně právo na získání ekvivalentu hodnoty jaderného materiálu bojových hlavic, jejich nosičů, jakož i vybavení a jiného majetku strategických jaderných sil na území republiky vyvážených do Ruska.

Bezprostředně po úspěšném summitu pak Rusko na uvedeném základě započalo *in situ* s odsazováním hlavic, vyjímáním raket a jejich přípravou k odsunu podle odsouhlaseného harmonogramu, jak byl obsažen v neve-

⁷⁵ Text smlouvy včetně protokolního zápisu viz Dogovor mežu Rossijskoj Federacijej i Respublikoj Kazachstan o vojennom sotrudničestve, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 2 (únor 1995): 37–44.

⁷⁶ Ibid. Viz také Soglašenije mežu Respublikoj Kazachstan i Rossijskoj Federacijej o Strategičeskich jadernych silach, vremenno raspoložennyh na territorii Respubliki Kazachstan, *Sovety Kazachstana*, 24. listopadu 1994.

řejném dodatku k výše jmenované březnové dohodě o statusu strategických jaderných sil. Samotná likvidace příslušných zařízení v Kazachstánu se nicméně nemohla naplno rozjet dřív než na sklonku roku 1994. Zdržení bylo dáno nutností doladit zbývající detaily záruk poskytovaných třem neruským republikám ze strany jaderných velmocí v souvislosti s jejich přistoupením k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní; pro fixaci těchto záruk byla nakonec zvolena forma mnohostranného memoranda. Memorandum o bezpečnostních zárukách v souvislosti s přistoupením Republiky Kazachstán k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, obdobně jako tomu bylo v případě Běloruska a Ukrajiny, bylo nakonec podepsáno v závěru budapeštského summitu Konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě 5. prosince 1994. V citovaném dokumentu Spojené státy, Rusko a Velká Británie mj. potvrdily svůj závazek, že budou respektovat, „v souladu s principy Závěrečného aktu KBSE“, nezávislost, svrchovanost a stávající hranice Kazachstánu, že se ve vztahu k němu zdrží hrozby silou a použití síly, s výhradou práva na sebeobranu či jiných akcí v souladu s Chartou OSN, a že se vůči němu zdrží použití hospodářského nátlaku, jakož i běžné pozitivní a negativní záruky, jež jaderné velmoci standardně přiznávají nejaderným stranám smlouvy.⁷⁷ Současně s tím byla hlavami pěti účastnických států provedena také výměna ratifikačních listin k smlouvě START.⁷⁸

Dne 5. prosince 1994 tedy vstoupila v platnost i smlouva START. Teprve tento moment umožnil oběma stranám, aby ve zrychleném režimu přistoupily i k implementaci samotných odzbrojovacích závazků ve vztahu k území Kazachstánu ve smyslu smlouvy. Dne 14. prosince 1994 byla při návštěvě kazašského premiéra Akežana Kažegeldina v Moskvě podepsána dohoda o spolupráci při procesu snižování strategických útočných zbraní, umožňující ruské straně vykonávat klíčové práce v souvislosti s redukcí jaderných zbraní v Kazachstánu. Po předpokládaném stržení raketových šachet a veli-

⁷⁷ Memorandum o garantijach bezopasnosti v svjazi s prisojedinenijem Respubliki Kazachstan k Dogovoru o nerasprostranenii jadernogo oružija, *Kazachstan i mirovoje soobščestvo*, č. 1 (2) (1995): 107–8. V této souvislosti ještě dodejme, že 8. února 1995 vydala oficiální tisková agentura „Xinxua“ prohlášení čínské vlády, jímž Čína rozšiřovala svou principiální pozici „bevyhradně se zdržet použití jaderných zbraní či hrozby silou za jejich použití proti nejaderným státům a zónám“ i na sousední Kazachstán a zároveň potvrdila, že respektuje jeho nezávislost, svrchovanost a územní celistvost. Viz *Kazachstanskaja pravda*, 9. února 1995. Francie měla učinit prohlášení o připravenosti dát Kazachstánu analogická ujištění ústy prezidenta republiky již u příležitosti oficiální návštěvy Françoise Mitterranda v Alma-Atě na podzim 1993. Viz *Sovety Kazachstana*, 18. září 1993.

⁷⁸ *Nezavisimaja gazeta*, 6. prosince 1994.

telských uzlů měly být příslušné objekty předány kazašské straně. Ta měla i nadále zodpovídat za vyplnění odzbrojovacích závazků republiky ve smyslu smlouvy. Financování jmenovaných prací měla z pochopitelných důvodů zajišťovat Moskva s tím, že výdaje na likvidaci jaderných zbraní v Kazachstánu měly být započteny při rozhovorech o stanovení konečné výše plateb za nájem a pronájem ruských vojenských základen a střelnic na kazašském území.⁷⁹ O pět týdnů později, 20. ledna 1995, byla pak mezi oběma vládami uzavřena dohoda o spolupráci a vzájemném zúčtování při zužitkování jaderných bojových hlavic, specifikující hlavní principy utilizace vysoce obohaceného uranu pocházejícího z jaderných zbraní bývalého Sovětského svazu rozmístěných na území nově nezávislého Kazachstánu. Odpovídající fixní podíl, který měl republika připadnout jako kompenzace za jaderný materiál z hlavic z celkového množství obohaceného uranu prodávaného dále v rámci rusko-amerického exekutivního kontraktu, byl odsouhlasen ještě do konce roku 1995.⁸⁰ Konečně 24. července 1995 byla na mezivládní úrovni podepsána dohoda o kompenzaci za leteckou techniku a výzbroj, jež byly vyvezeny z území Kazachstánu na území Ruské federace. Na jejím základě měl Kazachstán výměnou za 35 jednotek bojeschopných strategických bombardérů, které nepodléhaly povinné likvidaci ve smyslu smlouvy START, v následujících letech obdržet dodávky moderní vojenské techniky ruské provenience, konkrétně stíhacích letounů.⁸¹

V režimu nejvyššího utajení se mezitím blížila svému rozuzlení i společná operace na zkracení vůbec posledního „atomového džina“, který se

⁷⁹ Výťah dohody viz Soglašeniye meždú Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan i Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii o sotrudničestve v processe sokraščenija strategičeskich nastupatel'nyh vooruženij, raspoložennyh na territorii Respubliki Kazachstan, in *Nacional'naja bezopasnost': itogi desjatiletija. Sbornik dokumentov i materialov*. Pod red. M.S. Ašimbajeva (Astana: Jerolda, 2001), 346–49.

⁸⁰ Soglašeniye meždú Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o sotrudničestve i vzaimnyh rasčetach pri utilizacii jadernykh bojeprispasov, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 10 (říjen 1995): 37–39. Protokol o srokach i porjadke vzaimnyh rasčetov za utilizirujemyje jadernyje bojeprispasy k Soglašeniju meždú Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o sotrudničestve i vzaimnyh rasčetach pri utilizacii jadernykh bojeprispasov, *Rossijskaja gazeta*, 25. listopadu 1995.

⁸¹ Tokajev, *Pod stjagom nezavisimosti*, 77. Protokol o merach po realizacii Soglašeniya meždú Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan o kompensacii za techniku i vooruženije, vyvedennyje na territoriju Rossijskoj Federacii s territorii Respubliki Kazachstan, ot 24 ijulja 1994 goda, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 6 (červen 1997), 49.

hrozil prodat z lahve ven. Dne 26. května 1995 vystoupil právě s takto pateticky neseným projevem „ke všem občanům“ prezident Nazarbajev, aby jim oznámil, že v nejbližších dnech bude v areálu semipalatské zkušební střelnice pod jeho osobním dohledem zničena poslední jaderná bomba, která tam zůstala jako „strašlivý pozůstatek studené války“ ukryta hluboko pod zemí v masivu Delegen; jak se vyjasnilo, jednalo se o pozapomenutou nálož, která byla uložena v útrokách střelnice v dobách její největší slávy.⁸² Jelikož odpálení bomby v souladu s jejím původním určením nepřípadalo z pochopitelných důvodů dost dobře v úvahu, byly v létě 1994 zahájeny práce k jejímu vyzvednutí. V optimálním případě měla být po vytažení rozebrána a celá včetně technologického zařízení v rozmontovaném stavu převezena do vědecko-výzkumného institutu technické fyziky v ruském Čeljabinsku. V průběhu přípravných prací, jak se i předpokládalo, se nicméně ukázalo, že nelze zaručit, že s ohledem na stáří potažmo na celkový stav polygonu půjde zbraň bezpečně vyjmout. Z toho důvodu bylo nakonec na doporučení expertů přijato rozhodnutí o zničení nálože ještě uvnitř štoly pomocí chemické trhaviny, tak aby nedošlo k úniku radiace.⁸³ Dne 31. května 1991, přesně v 1:16 hod. po poledni místního času, byla bomba zneškodněna konvenční cestou.⁸⁴ Tímto způsobem byla slovy prezidenta Nazarbajeva učiněna „poslední tečka za jadernou biografií Kazachstánu“.⁸⁵

Průběh závěrečného stadia denuklearizace Kazachstánu již jenom telegraficky. Dne 5. prosince 1995 vydalo ministerstvo zahraničních věcí Kazachstánu zvláštní prohlášení o završení první etapy realizace smlouvy START. Na raketové základně v Žangiztobe, hovořilo se ve zprávě kazašské diplomacie, byly vyhozeny do povětří odpalovací rampy na šachetních vypouštěcích zařízeních mezikontinentálních balistických střel typu SS-18.⁸⁶ K demolici šachet přistoupila ruská strana ještě na jaře 1995, hned poté co

⁸² Obraščeniye Prezidenta Kazachstana ko vsem graždanam respublik, *Kazachstan i mirovoje soobščestvo*, č. 2 (3) (1995): 112–13.

⁸³ Soglašeniye meždu Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii i Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan po demontažu jadernogo ispytatel'nogo ustrojstva, založennogo na Semipalatskom ispytatel'nom jadernom poligone do jeho zakrytija, *Bjulleten' meždunarodnyh dogovorov. Izdanije Administracii Prezidenta Rossijskoj Federacii*, č. 11 (listopad 1994): 36–39.

⁸⁴ *OMRI Daily Digest*, 1. června 1995.

⁸⁵ Obraščeniye Prezidenta Kazachstana.

⁸⁶ Zajavlenije MID Respubliki Kazachstan, *Diplomatičeskij kur'jer. Izdanije MID Respubliki Kazachstan*, č. 1 (1996): 95.

byl dokončen samotný odsun bojových hlavic a balistických střel.⁸⁷ Strategické bombardéry z letecké základny v Čaganu byly mezitím ještě v roce 1994 přemístěny do Ruska.⁸⁸ Dne 29. srpna 1996 bylo pak ohlášeno zbourání i poslední síla na raketové základně v Deržavinsku. Tímto způsobem Kazachstán, jak měly zanedlouho potvrdit i inspekce společného inspekčního týmu, do poslední splnil odzbrojovací závazky ve smyslu smlouvy START, díky čemuž mohly být i poslední posádky ruských raketových vojsk strategického určení v republice v předstihu redislokovány do Ruska.⁸⁹ Souběžně s tím pokračovaly s mezinárodní pomocí také sanační práce na likvidaci zbývající jaderné infrastruktury potažmo na rekultivaci objektů využitelných, po zvážení možných rizik na základě dlouholetého chemicko-analytického vyhodnocování typu a úrovně znečištění, k hospodářským účelům.⁹⁰ Poslední podzemní štola v prostoru semipalatské střelnice, sloužící v sovětských dobách ke zkouškám jaderných zbraní, byla zavalena v roce 2000.⁹¹

Závěr

Úspěšnou denuklearizací Kazachstánu po roce 1991 byla uzavřena celá etapa mezinárodního etablování nově nezávislého státu, vyznačující se přechodem od pouhého pasivního přijímání k aktivní formulaci vlastní agendy. A ačkoli v zahraniční politice Kazachstánu s úspěšným vypořádáním jaderného dědictví postupem vývoje převládla již jiná témata spojená s hledáním místa této nové středoasijské republiky ve světě, rozhodnutí ve prospěch denuklearizace, jež svým významem daleko přesahovalo hranice samotného středoasijského regionu, mělo již natrvalo ovlivnit další působení Kazachstánu na mezinárodní scéně. Kazachstán se tak v následujících letech stal aktiv-

⁸⁷ *Krasnaja zvezda*, 17. března 1995.

⁸⁸ *INTERFAX*, 22. února 1994.

⁸⁹ *Izvestija*, 13. září 1996.

⁹⁰ Vedle Spojených států se na poskytování finanční a technické asistence k těmto účelům podílelo významně ještě zejména Japonsko. Text příslušné dohody viz Soglašenije meždu Pravitel'stvom Respubliki Kazachstan i Pravitel'stvom Japonii o sotrudničestve v oblasti likvidacii podležaščego sokraščeniju v Respublike Kazachstan jadernogo oružija i sozdanija komiteta po sotrudničestvu v etich celjach, *Bjulleten' meždunarodnych dogovorov Respubliki Kazachstan*, č. 5 (1997): 25–30.

⁹¹ *INTERFAX*, 29. července 2000.

ním účastníkem ženevských rozhovorů na půdě Komise OSN pro odzbrojení, angažoval se ve prospěch neomezeného prodloužení Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a jako jeden z prvních států vůbec signoval Smlouvu o všeobecném zákazu jaderných zkoušek. Nazarbajevova vize Kazachstánu coby „eurasijského mostu“, spojujícího různé kultury a civilizace ve světě beze zbraní a válek, stála pak u zrodu rovněž nesčetných integračních, kooperačních a mírotvorných iniciativ regionálního a globálního dosahu (založení tzv. Eurasijského svazu, idea Svazu zemí centrálního meridiánu, opakované nabídky kazašského prezidenta vystupovat v rámci poskytování dobrých služeb v roli prostředníka v mírovém urovnání arménsko-ázerbájdžánského, indicko-pákistánského či tádžicko-tádžického konfliktu), včetně vytvoření nejaderného pásma ve Střední Asii. Snaha o vybudování efektivního mechanismu preventivní diplomacie, v níž se má podle jejích iniciátorů naplno odrážet tolik zdůrazňovaná mírumilovná kazašská národní povaha, jež oficiálně leží v základech zahraniční politiky republiky, je rovněž deklarovanou podstatou doposud nejbombastičtější mezinárodní iniciativy Kazachstánu, jež našla svůj výraz v podobě svolání Konference o interakci a opatřeních na posílení důvěry v Asii v roce 2002.

Denuklearizace Kazachstánu coby nejsvětější praktický příklad tohoto mírumilovného kurzu se ovšem nezapsala pouze do dějin mezinárodních vztahů. Má rovněž výraznou vnitropolitickou dimenzi; slouží jako svébytná ideová základna pro pokračující budování moderního státu a národní identity, platforma pro duchovní konsolidaci společnosti kolem osoby zakladatele, prvního prezidenta a doživotního vůdce nezávislého Kazachstánu Nursultana Nazarbajeva. Příkladem toho budiž již jen samotné hlavní město Kazachstánu Astana (Nursultan), jež od roku 1997 vyrůstá na zelené louce, resp. na blatech, uprostřed hladové stepi v pomyslném středobodu Eurasie stovky kilometrů daleko od nejbližších populačních center. Smyslovou dominantu velkoryse pojaté zástavby metropole tvoří gigantomanský monumentální komplex „Bajterek“ („Strom života“), jehož umístění, jakož i celkové architektonicko-urbanistické řešení má vyjadřovat kosmogonické představy kazašských kočovníků o bájném styku světů na březích vesmírné řeky. Představuje jej mladý, silný, v rozpuku, rozvíjející se strom, alegoricky ztělesňující samotný kazašský stát, který si uchovává svoje historické kořeny, má nosnou, členitou stavbu, opírající se o pevný fundament, a sebevědomě se vzpíná do výšin budoucí prosperity a hojnosti. Celonárodní význam monumentu podtrhuje originální umělecká kompozice koruny stromu v podobě vyhlídkové věže se zlatým otiskem

ruky osoby ideového architekta a tvůrce předloženého konceptu, Nursultana Nazarbajeva, ve výšce 97 metrů jako připomínka roku samotného prohlášení Astany za novou kazašskou metropoli, jež v životě občanů republiky znamenalo po nezávislosti druhý historický mezník.

Taková tedy byla ve stručnosti historie přerodu Kazachstánu ze země, jíž osud nadělil do vínku čtvrtý největší arzenál jaderných zbraní na světě, v zemi, jíž se v relativně krátké době podařilo se od smrtonosného dědictví, které jí v dobách nedávno minulých přineslo tolik zkázy a utrpení, zcela odříznout. Tento příběh proto snad ani nejde zakončit „stylověji“ než malým zamyšlením z hlavy ústředního protagonisty této epopoje, s jehož jménem je nerozlučně spjat bez nadsázky veškerý společenský život v Kazachstánu od počátků nezávislé existence až do dnešních dní, nad možným historickým významem právě prodělané epochy. Ve svojí kultovní knize „Epicentrum míru“ k tomu Nursultan Nazarbajev kdysi napsal: „Našli jsme v sobě sílu a odvahu zbavit se jaderné hrůzy a vymést ďábla z předěly naší tolik soužené Vlasti. Nepodlehli jsme pokušení hledat alternativy, které by nám dovolily si ponechat, byť jen zčásti, tu hroznou sílu a přisoudit jí roli hlavního argumentu našeho státu. Učinili jsme rozhodnutí, které odráželo vůli a tužby kazachstánského lidu a státní zájmy naší nezávislé země. A které názorně demonstrovalo naši nejvyšší zodpovědnost před světovým společenstvím a budoucností občanů Kazachstánu. A to díky té nové cestě, na kterou jsme povstali v roce 1991. Cestě státní nezávislosti a suverenity. [...] My, lid Kazachstánu, jsme se zbavili jaderných okovů proto, že jsme se stali svobodní. A výlučně cestou míru jsme se mohli vydat pouze s nabytím nezávislosti. Na konci XX. století jsme předběhli dobu a dobrovolně složili jaderné zbraně; ukázali jsme, jaké by mělo být století XXI.“⁹² Nezbyvá tedy snad než jen vyjádřit přání, aby takových příkladů mohl Kazachstán dávat světu víc.

⁹² Citujeme podle prvního originálního vydání knihy v ruštině Nursultan Nazarbajev, *Epicentrum míru* (Astana: Jerolda, 2001), 141–42, jelikož oficiální českou verzi doposud kazašské velvyslanectví nezpřístupnilo. Kazachstánek – politicky hyperkorektní neologismus pro označení obyvatele mnohonárodnostního Kazachstánu bez specifikace jeho příslušnosti. Zde i všude výše redigovaný neliterární překlad autora.